

Ένα αρχαίο πόλισμα στην Έλευθερούπολη Νομού
Καβάλας

Χ. ΚΟΥΚΟΥΛΗ-ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΗ

doi: [10.12681/tekmeria.141](https://doi.org/10.12681/tekmeria.141)

To cite this article:

ΚΟΥΚΟΥΛΗ-ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΗ Χ. (1998). Ένα αρχαίο πόλισμα στην Έλευθερούπολη Νομού Καβάλας. *Tekmeria*, 4, 31-60. <https://doi.org/10.12681/tekmeria.141>

ΕΝΑ ΑΡΧΑΙΟ ΠΟΛΙΣΜΑ ΣΤΗΝ ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΠΟΛΗ
ΝΟΜΟΥ ΚΑΒΑΛΑΣ.

Ἡ ὑπαρξη ἀρχαίων εὐρημάτων στὴν περιοχὴ τῆς σημερινῆς Ἐλευθερούπολης εἶχε ἐπισημανθεῖ ἤδη ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰώνα, ὅταν ὁ Γάλλος περιηγητῆς E. Cousinery, γενικὸς πρῶξενος τῆς Γαλλίας στὴ Θεσσαλονίκη, περνώντας στὰ 1786 ἀπὸ τὸ Πράβι, ἀνέφερε τὴν ὑπαρξη "ὀρισμένων ἀρχαιοτήτων" χωρὶς ὡστόσο νὰ τις περιγράψει¹.

Πολὺ ἀργότερα ὁ Γάλλος ἀρχαιολόγος L. Heuzey δημοσίευσε δύο ἐπιγραφές ἀπὸ τὸ Πράβι, πού τις εἶδε ἐντοιχισμένες στὸν τότε "ἐπισκοπικὸ" ναὸ τῆς Ἐλευθερούπολης². Ὁ ἐπισκοπικὸς αὐτὸς ναὸς δὲ μπορεῖ νὰ εἶναι ἄλλος ἀπὸ τὸν Ναὸ τοῦ Ἁγίου Νικολάου³. Τῆ μίᾳ ἀπὸ αὐτὲς τις δύο ἐπιγραφές, μίᾳ ἀποσπασματικῆ ἐπιτύμβια παλαιοχριστιανικῶν χρόνων, ἀναδημοσίευσε ὁ A. Salač στὰ 1923 μὲ τὴν πληροφορία ὅτι βρισκόταν ἐντοιχισμένη στὸν τοῖχο τοῦ ἐξωτερικοῦ περιβόλου τῆς ἐκκλησίας τοῦ Πραβίου, χωρὶς νὰ ἀναφέρει τὸ ὄνομα τῆς ἐκκλησίας⁴. Ὅτι πρόκειται γιὰ τὸν Ἁγιο Νικόλαο προκύπτει ἀπὸ μιὰ τρίτη ἐπιγραφή, τὴν ὁποία ἐπαναδημοσιεύει στὸ ἴδιο ἄρθρο ὁ Salač μὲ τὴν ἴδια προέλευση⁵, καὶ γιὰ τὴν ὁποία ὁ P. Perdizet σημειώνει ὅτι χρησίμευε ὡς κατώφλι στὴν ἐκκλησία

1. E. M. Cousinery, *Voyage dans la Macédoine II*, Paris 1831, 66.

2. L. Heuzey - H. Daumet, *Mission archéologique de Macédoine*, Paris 1876, ἀρ. 6-7. Πρβλ. D. Feissel, *Recueil des inscriptions chrétiennes de Macédoine du III au VI siècle*, BCH Suppl. VIII, Paris 1983, 183-4, ἀρ. 219.

3. Μολονότι φαίνεται δυσερμηνευτὴ ἡ θέση τοῦ ναοῦ ἔξω ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Ἑλληνικῆς συνοικίας καὶ μακριὰ ἀπὸ τὸ ἐπισκοπεῖο, δὲν ὑπάρχουν στοιχεῖα γιὰ τὴν ὑπαρξη ἄλλου ναοῦ στὸ Πράβι, ἐνῶ ἀπὸ τὴν κτητορικὴ ἐπιγραφή τῆς ἀψίδας τοῦ ἱεροῦ βεβαιώνεται ἡ ἀνέγερση τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Νικολάου στὰ 1759. Ἐ. Κουρκουτίδου-Νικολαΐδου, AD 27 (1972) Χρονικά, 573-4, πίν. 515β-γ· Ἄ. Μπακιρτζῆς, "Ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Νικολάου στὴν Ἐλευθερούπολη (Πράβι)". *Ἀφιέρωμα στὴ μνήμη Στ. Πελεκανίδη, Θεσσαλονίκη (ΕΜΣ) 1983*, 271 κἑξ. πίν. 2γ.

4. A. Salač, "Inscriptions du Pangée, de la région Drama-Cavalla et de Philippes", BCH 47 (1923) 50, ἀρ. 1.

5. Salač, ὅπ. ἀν. 50 ἀρ. 2.

του Ἁγίου Νικολάου στο Πράβι⁶. Δυστυχῶς καὶ οἱ τρεῖς παραπάνω ἐπιγραφές εἶναι σήμερα χαμένες⁷. Οἱ ἐπιγραφές αὐτές τῶν ρωμαϊκῶν καὶ παλαιοχριστιανικῶν χρόνων σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴ θέση τοῦ Πραβίου στὴν εἴσοδο τῆς Πιερίας κοιλάδος ὁδήγησαν ἀπὸ πολὺ νωρὶς τοὺς ἀρχαιομαθεῖς περιηγητές καὶ τοὺς πρώτους ἀρχαιολόγους ποὺ μελέτησαν τὴν περιοχὴ νὰ διατυπώσουν τὴν ἄποψη ὅτι στὸ Πράβι - ἢ Πράβιστα-, ὅπως ἀναφέρεται στὰ μεταβυζαντινὰ χρόνια ἡ Ἐλευθερούπολη - ὑπῆρξε μία κώμη τῆς ρωμαϊκῆς ἀποικίας τῶν Φιλίππων⁸. Ὅρισμένοι μάλιστα μὲ βάση τὶς φιλολογικὲς πηγές ἐπεχείρησαν νὰ τὴν ταυτίσουν μὲ τὰ γνωστά ἀπὸ τὶς πηγές ἀρχαῖα πολιίσματα, ὅπως ὁ Φάγρης⁹ ἢ τὸ Πέργαμο¹⁰.

Τὴν ὑπαρξὴ αὐτῆς τῆς ρωμαϊκῆς κώμης ἐκτὸς ἀπὸ τὶς παραπάνω χαμένες σήμερα ἐπιγραφές τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων ἐνίσχυσαν καὶ ἄλλα εὐρήματα τῆς ἴδιας ἐποχῆς ποὺ βρέθηκαν στὴ διάρκεια τοῦ μεσοπολέμου καὶ μεταπολεμικά. Ἀνάμεσα σ' αὐτὰ εἶναι ἓνα θραῦσμα ἀναγλύφου μὲ παράσταση τοῦ τύπου τοῦ λεγομένου "Θράκα ἰπέα", ποὺ βρέθηκε ἐντοιχισμένο σ' ἓνα ἀπὸ τὰ παλιὰ σπίτια τῆς Ἐλευθερούπολης¹¹, καθὼς καὶ ἓνα δεῦτερο ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο μὲ ἀνάλογη παράσταση ποὺ βρίσκεται ἀκόμα ἐντοιχισμένο σὲ παλιὸ σπίτι δίπλα στὸ Δημοτικὸ Σχολεῖο τῆς Ἐλευθερούπολης¹², ποὺ ἀποτελοῦν χαρακτηριστικὰ δείγματα ἐπιτυμβίων μνημείων τῆς ρωμαϊκῆς αὐτῆς κώμης. Στὴ ρωμαϊκὴ ἐποχὴ χρονολογοῦνται ἐπίσης καὶ τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ μικροαντικείμενα, ποὺ ἔχουν βρεθεῖ τυχαῖα στὴν περιοχὴ τῆς Ἐλευθερούπολης καὶ ἔχουν παραδοθεῖ στὸ Μουσεῖο Καβάλας¹³. Ἐξάλλου, ὁρισμένες ἐπιγραφές ποὺ ἀνασύρθηκαν

6. P. Perdrizet, "Inscriptions de Philippes", *BCH*24 (1900) 320-1.

7. Γιὰ τὴ δημοσιευμένη ἀπὸ τὸν P. Perdrizet ἐπιγραφὴ (ὅπ. ἀν.) ὑπάρχει ἡ πληροφορία ὅτι ἀπομακρύνθηκε ἀπὸ τὸ κατώφλι τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Νικολάου, ὕστερα ἀπὸ ἀπαίτηση τοῦ μητροπολίτου Σαφρονίου νὰ ἀπομακρυνθεῖ τὸ εἰδωλολατρικὸ μνημεῖο ἀπὸ τὸ χριστιανικὸ ναὸ. Δὲ γνωρίζουμε ὡστόσο τί ἀπέγινε ἡ ἐνεπίγραφη πλάκα.

8. Cousinery, ὅπ. ἀν. II, 66, W. M. Leake, *Travels in northern Greece III*, London 1835 (ἀνατ. Amsterdam 1967), 178· Heuzey - Daumet, ὅπ. ἀν., 26· P. Collart, *Philippes, ville de Macédoine, depuis ses origines jusqu'à la fin de l'époque romaine*, Paris 1937, 77.

9. Cousinery, ὅπ. ἀν. II, 66.

10. Leake, ὅπ. ἀν. M. Δήμιτσας, *Ἡ Μακεδονία ἐν λίθοις φθεγγομένοις καὶ μνημείοις σωζομένοις*, Ἀθῆνα 1896, (ἀνατύπ. A. N. Oikonomides, Chicago 1980), ἀρ. 804.

11. Ἀριθμ. Εὐρ. Μουσείου Καβάλας Λ 924.

12. Μπακιρτζῆς, ὅπ. ἀν. 273, πίν. 2ε-στ.

13. Πρβλ. π.χ. εὐρήματα ἀπὸ τὴ θέση "Δόντι", τὰ ὅποια προέρχονται πιθανότατα ἀπὸ τάφους.

Ἄριθ. Εὐρ. Μουσείου Καβάλας (=ΑΕΜΚ) Μ 1236 (Χάλκινος δακτύλιος)
ΑΕΜΚ Α 3375 (Βαλαμάριον)

από τὰ ἐρείπια τοῦ παλίου ἐπισκοπείου μετὰ τὴν κατεδάφισή του¹⁴ καὶ μεταφέρθηκαν στὸ Μουσεῖο Καβάλας εἶναι πιθανόν νὰ προέρχονται ἀπὸ τὸ Πράβι, μολονότι εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ φιλόραχος μητροπολίτης Σωφρόνιος συγκέντρωσε στὴ μικρὴ ἀρχαιολογικὴ συλλογὴ τοῦ ἐπισκοπείου ἀρχαῖα εὐρήματα ἀπὸ τὰ χωριὰ τῆς μητροπόλεως του¹⁵. Οἱ μαρτυρίες γιὰ τὴν ὑπαρξὴ ρωμαϊκῆς κώμης στὴν Έλευθερούπολη αὐξήθηκαν κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἐργασιῶν ἀναστήλωσης καὶ ἀνάπλασης τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Νικολάου, ποὺ πραγματοποιήθηκαν στὰ 1971, ὅταν μὲ τὴν ἀπομάκρυνση τῶν ἐξωτερικῶν ἐπιχρισμάτων τοῦ ναοῦ ἀποκαλύφθηκε ἕνα πλῆθος θραυσμάτων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν παλαιοχριστιανικῶν χρόνων καθὼς καὶ θραύσματα ἐπιγραφῶν ρωμαϊκῶν χρόνων ἐντοιχισμένα σὲ διάφορα σημεῖα τοῦ ναοῦ καὶ στὴν ἀψίδα τοῦ ἱεροῦ, ὅπου καὶ ἡ κτητορικὴ ἐπιγραφὴ τοῦ 1752¹⁶.

Μιά σειρὰ εὐρημάτων ρωμαϊκῆς ἐποχῆς ἔδωσαν καὶ οἱ ἀνασκαφές ποὺ πραγματοποιήθηκαν στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ναοῦ μετὰ τὴν πυρκαγιὰ τοῦ 1971¹⁷. Ὡστόσο, οἱ ἀνασκαφές αὐτές, ποὺ πραγματοποιήθηκαν κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἀναστήλωσης τοῦ ναοῦ μετὰ τὴν πυρκαγιὰ, ἔφεραν στὸ φῶς εὐρήματα, τὰ ὁποῖα βεβαίωσαν προγενέστερες φάσεις τῆς ἱστορίας αὐτοῦ τοῦ ρωμαϊκοῦ οἰκισμοῦ τῆς Έλευθερούπολης: Ἡ ἀποκάλυψη μιᾶς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς κάτω ἀπὸ τὸν μεταβυζαντινὸ ναὸ τοῦ Ἁγίου Νικολάου ἀπέδειξε τὴ συνέχεια τῆς ζωῆς

ΑΕΜΚ Α 3377 (Βαλσαμάριο)

ΑΕΜΚ Δ 846 (Γυάλινη χάνδρα)

ΑΕΜΚ Μ 1230 (Μολύβδινο ἔλασμα).

14. ΑΔ 23 (1968) Χρονικά, 356. Ἡ κατεδάφιση τοῦ παλίου ἐπισκοπείου χωρὶς προηγουμένη ἐνημέρωση τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας δὲν ἔδωσε σ' αὐτὴ τὴ δυνατότητα νὰ φροντίσει γιὰ τὴν ἐγκαλεῖσθαι περισυλλογὴ καὶ μεταφορὰ τῶν ἀρχαίων γλυπτῶν ποὺ φυλάσσονταν ἐκεῖ. Ἄν εἶχε προηγηθεῖ κάποια ἐνημέρωση, θὰ ἀντιμετωπιζόταν μὲ μεγαλύτερη εὐαισθησία καὶ ἡ διάσωση τοῦ προσωπικοῦ ἀρχείου τοῦ μητροπολίτη Σωφρόνιου, ἕνα μεγάλο μέρος τοῦ ὁποίου -ἐλπίζουμε ὄχι ὄλο- βρισκόταν διασκορπισμένο μέσα στὰ χαλάσματα τὸν Ἰούνιο τοῦ 1967. Απὸ τὰ λωιμένα ἀπὸ τὴ βροχὴ χαρτιά περισυλλέχθηκε τότε ἕνα κατεστραμμένο Μηναιὸ μὲ ἐνθυμίσεις, 1758, 1766, 1822, ποὺ δὲν ἔχουν ἀκόμα μελετηθεῖ. Τὸ Μηναιὸ φυλάσσεται στὸ Μουσεῖο Καβάλας. Στὴ μικρὴ ἀνασκαφικὴ ἐρευνα ποὺ ἀκολούθησε τὴν ἐπόμενη ἡμέρα στὰ ἐρείπια τοῦ παλίου ἐπισκοπείου βρέθηκαν ὀρισμένα γλυπτά καὶ ἐπιγραφές ποὺ μεταφέρθηκαν στὸ Μουσεῖο Καβάλας (ΑΕΜΚ Λ 731, 732, 787).

15. Ἀνάμεσα στὰ παραπάνω γλυπτά ἀνήκει καὶ τὸ ὑπ' ἀριθμὸν Λ 732 ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο ἀπὸ τὰ Δωμάτια τοῦ νομοῦ Καβάλας.

16. Ἐ. Κουρκουτίδου-Νικολαΐδου, ΑΔ 27 (1972) Χρονικά Β2 573-4.

17. Μπακιρτζῆς, ὄπ. ἀν. 283κξ.

του ρωμαϊκού οικισμού στα παλαιοχριστιανικά χρόνια, ή όποια είχε ήδη τεκμηριωθεί με τὰ έντοιχισμένα στό μεταβυζαντινό ναό άρχιτεκτονικά μέλη, καθώς και τή χαμένη σήμερα επιτύμβια έπιγραφή τών παλαιοχριστιανικών χρόνων¹⁸, ένώ ή άνεύρεση ένός Έλληνιστικού τάφου του 2ου π. Χ. αιώνα και τής διάσπαρτης κεραμικής του 4ου και 5ου π. Χ. αιώνα βεβαίωσε τήν ύπαρξη του οικισμού στους Έλληνιστικούς και Κλασσικούς χρόνους¹⁹.

Η θέση του άρχαιου οικισμού, στόν όποιο άνήκουν τὰ εύρήματα αυτού του νεκροταφείου τών ρωμαϊκών, ελληνιστικών και κλασσικών χρόνων έντοπίσθηκε στό 1979 στό λόφο που ύψώνεται ανάμεσα στις βορειοανατολικές παρυφές τής πόλης και στό σύγχρονο νεκροταφείο (εικ. 1), στη θέση “Παλιάμπελα”²⁰. Ο λόφος αυτός εμφανίζει μιá φυσική διαμόρφωση σε δύο άνδηρα, τό ύψηλότερο από τὰ όποια πρέπει νά αποτελούσε τήν όχυρή άκρόπολη του πολιέματος, από τήν όποια έλέγχονταν τό φυσικό πέραςμα ανάμεσα στό βουνά Σύμβολο και Παγγαίο και τὰ έλη τής πεδιάδας τών Φιλίππων²¹.

Από τήν έπιφανειακή κεραμική που συγκεντρώθηκε σε έπανειλημμένες έπιφανειακές έρευνες στό λόφο διαπιστώθηκε ότι ό λόφος έχει κατοικηθεί όχι μόνο στό Κλασσικά, Έλληνιστικά και Ρωμαϊκά χρόνια, όπως προέκυπτε από τὰ εύρήματα τής ανασκαφής του Αγίου Νικολάου, αλλά από πολύ νωρίτερα, ήδη από τήν Ύστερη Νεολιθική Έποχή, με σαφή δείγματα κατοίκησης στην Ύστερη Έποχή του Χαλκού και στην Πρώιμη έποχή του Σιδήρου.

Συνδυάζοντας τις άρχαιολογικές πληροφορίες που έδωσαν τὰ εύρήματα από τήν περιοχή τής Έλευθερούπολης, τὰ όποια αναφέραμε ήδη, με τις πληροφορίες τής έπιφανειακής άρχαιολογικής έρευνας στό λόφο “Παλιάμπελα”, καθώς και όρισμένα πρόσφατα εύρήματα από τό 1979 και έξής²², θα έπιχειρήσουμε μιá συνοπτική περιγραφή τής πολιτιστικής φυσιογνωμίας αυτού του άρχαιου οικισμού από τήν προϊστορική έποχή ως τὰ παλαιοχριστιανικά χρόνια.

18. Heuzey-Daumet, όπ. άν. 26, άριθ. 6.

19. Θ. Άλιμπράντης, ΑΔ 29 (1973-74) Χρονικά Β3 84 Ι, πίν. 632β-στ.

20. Τα πρώτα έπιφανειακά εύρήματα από τή θέση αυτή έφερε στό Μουσείο Καβάλας ό Ά. Λυμπεράκης, μαθητής τότε γυμνασίου, με τόν όποιο άνέβηκα για πρώτη φορά στό λόφο.

21. Δίων Κάσιος Ι, 47 “Σύμβολον γάρ τό χωρίον όνομάζουσι, καθ’ ό τό όρος εκείνο έτέρω τινι και εις μεσόγειαν άνατεινοντι συμβάλλει και έστι μεταξύ Νέας πόλεως και Φιλίππων· ή μέν γάρ τών προς θαλάσση και άντιπέρας Θάσου ήν, ή δε έντός τών όρών έν τω πεδίω πεπόλισται”.

22. ΑΔ 34 (1979) Χρονικά Β2, 332. 36 (1981) Χρονικά Β2, 343. 39 (1984) Χρονικά Β2, 272.

I. ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ

Η αρχαιότερη κεραμική που συγκεντρώθηκε από επιφανειακές αρχαιολογικές έρευνες στο λόφο “Παλιάμπελα” βρέθηκε στη βόρεια και δυτική παρειά του δευτέρου ανδρήρου του λόφου και χρονολογείται στην “Υστερη Νεολιθική Έποχή.

Έκτός από την όχι και τόσο τυπική μαύρη στιλπνή χειροποίητη κεραμική με χονδρά τοιχώματα και στιλβωμένη εξωτερική επιφάνεια ένδεικτική για την “Υστερη Νεολιθική Έποχή είναι μια κατηγορία χειροποίητης κεραμικής με εγχάρακτη διακόσμηση, που αντιπροσωπεύεται με ελάχιστα ακόμα όστρακα και προπαντός ή τυπική για την Ανατολική Μακεδονία κατηγορία της γνωστής ως black on red γραπτής κεραμικής, ή όποια αντιπροσωπεύεται με ένα ως τώρα όστρακο²³. Στη Νεολιθική Έποχή ανήκει πιθανότατα και ένα ειδώλιο με σύμπλεγμα δύο μορφών.

Από την επιφανειακή κεραμική, που έχει ως τώρα συγκεντρωθεί, βεβαιώνεται επίσης ή κατοίκηση του λόφου στην “Υστερη Έποχή του Χαλκού. Η έλλειψη εύρημάτων των ενδιάμεσων φάσεων της προϊστορίας από την επιφανειακή κεραμική του λόφου δεν μπορεί να αποτελέσει αποφασιστικής σημασίας στοιχείο για να βεβαιωθεί μία διακοπή της κατοίκησης στο λόφο κατά τις πρώιμες φάσεις της Έποχής του Χαλκού, γιατί είναι δυνατόν να αποδοθεί σε τελείως συμπωματικούς παράγοντες, αφού ούτε σημαντική αρχαιολογική επισκόπηση, ούτε συστηματική αρχαιολογική έρευνα δεν έχουν ως τώρα πραγματοποιηθεί στο λόφο²⁴.

Η χαρακτηριστική όλωσδήποτε κεραμική της “Υστερης Έποχής του Χαλκού είναι μία κατηγορία χειροποίητης κεραμικής με εγχάρακτη διακόσμηση, ή όποια εμφανίζει μεγάλη διάδοση στην Κεντρική και Ανατολική Μακεδονία στις πρώιμες κυρίως φάσεις της “Υστερης έποχής του Χαλκού. Το καλύτερο

23. Προβλ. J. Deshayes - M. Garasanin, “Notes sur la céramique”, *BCH* 88 (1964) 81 κέξ. Προβλ. Δ. Θεοχάρης-Κ. Ρωμοπούλου, “Ανασκαφή Ντικλή Τας”, *ΠΑΕ* 1961, 81 κέξ. και J. Deshayes, *Zbornik Nat. Muz. Beograd*, 6 (1970) 21-41 (Φάση II), για την κεραμική του προϊστορικού οικισμού Ντικλή Τας· προβλ. επίσης C. Renfrew, *PPS* 36 (1970) 295-304 (Φάση III), για την κεραμική του προϊστορικού οικισμού Σιταγρών.

24. Η νεολιθική κεραμική εντοπίσθηκε στην τελευταία αρχαιολογική επισκόπηση του λόφου, ύστερα από πολλές επιφανειακές έρευνες που είχαν προηγηθεί.

χρονολογικό όριο για την κεραμική αυτής της κατηγορίας έχει προσδιορισθεί από την έπεισακτη ΥΕΙΒ μυκηναϊκή κεραμική μαζί με την όποια συνυπάρχει σε οικισμούς της Κεντρικής και Ανατολικής Μακεδονίας²⁵. Φαίνεται μάλιστα ότι μετά την επικράτηση της τοπικής μυκηναϊκής κεραμικής ΥΕΙΓ στη Μακεδονία ή κεραμική αυτής της κατηγορίας εξαφανίζεται από τη Μακεδονία, Κεντρική και Ανατολική²⁶.

Σύμφωνα λοιπόν με την εικόνα που έχουμε ως τώρα από την Κεντρική και προπαντός την Ανατολική Μακεδονία, τα σποραδικά παραδείγματα αυτής της χαρακτηριστικής τοπικής εγχάρακτης κεραμικής που βρέθηκαν στο λόφο του οικισμού βεβαιώνουν την κατοίκηση του λόφου στην Ύστερη Έποχή του Χαλκού, τουλάχιστον ως τα τέλη της ΥΕΙΒ περιόδου²⁷. Η ζωή στον οικισμό πρέπει να συνεχίζεται και στην Πρώιμη Έποχή του Σιδήρου. Χαραριστική κεραμική της Πρώιμης Έποχής του Σιδήρου αποτελούν τα θραύσματα λαβών στριφτών και με αύλακτη διακόσμηση, καθώς και όστρακα με αποφύσεις²⁸. Η χειροποίητη κεραμική με τα μεγάλα αποθηκευτικά άγγεια, τα όποια συχνά διακοσμούνται στην περιφέρεια της κοιλιάς και του χείλους με πλαστικές ταινίες με “δακτυλιές”, αποτελεί άτυπη κεραμική καθημερινής χρήσης, ή όποια πρωτοεμφανίζεται στους προϊστορικούς αλλά επιβιώνει και στους ιστορικούς χρό-

25. W. A. Heurtley, *Prehistoric Macedonia*, Cambridge 1939, 95· K. Wardle, "Excavations at Assiros", *BSA* 75 (1980) 247 εικ. 14 21α, β, ε· B. Hänsel, "Siedlungskontinuität im Spätbronzezeitlichen und früheisenzeitlichen Nordgriechenland", *Thracia Praehistorica*, Suppl. *Pulvudeva* 3 (1978) [1982] 274, εικ. 4· Ch. Koukouli-Chrysanthaki, "The Late Bronze Age in Eastern Macedonia", *Thracia Praehistorica*, Suppl. *Pulvudeva* 3 (1978) [1982] 231· A. Hochstetter, *Kastanas. Die handgemachte Keramik, Praehistorische Archaeologie in Südosteuropa*, Band 3 (1984), πίν. 12-13.

26. Wardle, όπ. άν. 248, Hänsel, όπ. άν. 277. Η εγχάρακτη κεραμική αυτής της κατηγορίας εξαφανίζεται σχεδόν μετά τó στρώμα 14 του οικισμού του Καστανά· πρβλ. Hochstetter, όπ. άν. πίν. 61 κέξ. Άνάλογη είναι και ή εικόνα στην Ανατολική Μακεδονία και Θάσο· πρβλ. Χ. Κουκούλη- Χρυσανθάκη, *Πρωτοϊστορική Θάσος Ι*, Άθήνα 1992, 488-99.

27. Για απόλυτες χρονολογήσεις Ύστερης Έποχής Χαλκού με βάση τη Μυκηναϊκή κεραμική V. Hankey - P. Warren, "The Absolute Chronology of the Aegean Late Bronze Age", *BICS* 21 (1974) 142-54.

28. Πρβλ. αντίστοιχη κεραμική Κεντρικής Μακεδονίας, Heurtley, όπ. άν. 103-4· Wardle, όπ. άν. 260, εικ. 19, άριθ. 51 (Άσσηρος, Φάση I Πρώιμης Έποχής Σιδήρου): Hochstetter, όπ. άν. 57, από τó στρώμα 12 και έξης στον οικισμό του Καστανά εικ. 13. Οί λαβές είναι είτε κατακόρυφες (από οίνοχόες, εικ. 5γ-δ), είτε όριζόντιες (εικ. 5α-β).

νοῦς²⁹. Στήν προϊστορική φάση τοῦ οἰκισμοῦ ἀνήκει ὅπωςδήποτε καί τὸ θραῦσμα ἑνὸς διπλοῦ ἀγγείου. Αὐτὸ τὸ ἰδιόρρυθμο σχῆμα ἀγγείου ἐμφανίζεται κυρίως σὲ στρώματα Ὑστερης Ἐποχῆς Χαλκοῦ στήν Κεντρική καί Ἀνατολική Μακεδονία, ἀλλά πιθανόν νὰ ἐπιβιώνει καί στήν Πρώιμη Ἐποχή τοῦ Σιδήρου³⁰. Χωρὶς στρωματογραφικά δεδομένα ἀνασκαφῆς δὲν εἶναι δυνατόν νὰ χρονολογηθοῦν μὲ ἀσφάλεια ὀρισμένα δείγματα λεπίδων πυριτολίθου καί λιθίνων πελέκων ποὺ ἔχουν βρεθεῖ στό λόφο τοῦ οἰκισμοῦ. Ἡ χρονολόγησή τους στήν Ὑστερη Νεολιθική Ἐποχή εἶναι πολὺ πιθανή, ἀλλά εἶναι γνωστὸ ὅτι παραδείγματα λιθίνων πελέκων ἐμφανίζονται καί σὲ προχωρημένες φάσεις τῆς προϊστορικής περιόδου³¹.

Μὲ βάση τὶς παραπάνω ἀποσπασματικές ἀρχαιολογικές ἐνδείξεις, οἱ ὁποῖες καλύπτονται στό μεγαλύτερο ποσοστὸ τους ἀπὸ τὴν κεραμική, θὰ μπορούσαμε νὰ συμπεράνουμε τὴν ἐγκατάσταση ἀπὸ τὴν Ὑστερη Νεολιθική Ἐποχή μιᾶς μικρῆς κοινότητας στό λόφο, ποὺ ὑψωνόταν στὶς παρυφῆς τοῦ μεγάλου ἔλους, καί τὴν κατοίκηση τοῦ λόφου στήν Ὑστερη Ἐποχή τοῦ Χαλκοῦ καί στήν Πρώιμη Ἐποχή τοῦ Σιδήρου. Ὁ πολιτιστικός χαρακτήρας τῆς κοινότητας αὐτῆς δὲν εἶναι φυσικὰ δυνατόν νὰ προσδιορισθεῖ χωρὶς συστηματικές ἀνασκαφές. Ἀπὸ τὰ ἐλάχιστα δείγματα τοῦ πολιτισμοῦ τῆς ποὺ ἔχουν ὡς τώρα συγκεντρωθεῖ προσδιορίζεται ἡ ἔνταξη τῆς κοινότητας στὴ γενικότερη πολιτιστικὴ ὁμάδα τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας, τόσο στήν Ὑστερη Νεολιθική Ἐποχή (πρβλ. π. χ. τὴ γραπτὴ black on red κεραμική), ὅσο καί στήν Ὑστερη Ἐποχή τοῦ Χαλκοῦ καί τὴν Πρώιμη Ἐποχή τοῦ Σιδήρου (πρβλ. ἐγχάρακτη κεραμική, διπλὸ ἀγγεῖο, κεραμική μὲ πλαστικὴ διακόσμηση, στριφτὲς λαβές).

29. Γιὰ τὴν ἐπιβίωση τῆς κεραμικῆς αὐτοῦ τοῦ τύπου τὸν 7^ο καί 6^ο π. Χ. αἰῶνα στήν Ἀνατολική Μακεδονία καί Θάσο πρβλ. P. Bernard, "Céramiques de la première moitié du VIIe siècle à Thasos", *BCH* 88 (1964) 131-4, εἰκ. 13· X. Κουκούλη- Χρυσανθάκη, "Εἰδήσεις ἐκ τῆς Θασίου Ἠπείρου", *ΑΑΑ* 6 (1973) 238, εἰκ. 9α-β.

30. Γιὰ ἀντίστοιχο τμήμα ἀγγείου σὲ στρώματα Ὑστερης Ἐποχῆς Χαλκοῦ οἰκισμῶν Ἀνατολικῆς Μακεδονίας πρβλ. Hochstetter, ὅπ. ἀν. 175, πίν. 4, 1, πίν. 30, 3, πίν. 44. Ἀντίστοιχο σχῆμα ἀγγείου ἐμφανίζεται καί σὲ οἰκισμοὺς τῆς Ὑστερης Ἐποχῆς Χαλκοῦ τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας, βλ. σχ. X. Κουκούλη- Χρυσανθάκη, "Οἰκισμὸς τῆς Ὑστερης Ἐποχῆς Χαλκοῦ στὸν Σταθμὸ Ἀγγίστας Σερρών", *Ἀνθρωπολογικά* 1 (1980) 60 εἰκ. 4, ἀριθ. 6.

31. Πρβλ. X. Κουκούλη- Χρυσανθάκη, ὅπ. ἀν. (ὑπ. 30). 72, γιὰ λίθινους πελέκεις σὲ στρώματα Ὑστερης Ἐποχῆς Χαλκοῦ στὸν οἰκισμὸ τοῦ Σταθμοῦ Ἀγγίστας.

Βασικά χαρακτηριστικά των κοινοτήτων της ευρύτερης πολιτιστικής ομάδας της Ανατολικής Μακεδονίας, η οποία δεν πρέπει να διαφοροποιείται ουσιαστικά από την ομάδα της Κεντρικής Μακεδονίας είναι η γεωργοκτηνοτροφική οικονομία και η σταδιακή χρήση των μετάλλων του υπεδάφους της³².

II. ΑΡΧΑΪΚΟΙ - ΚΛΑΣΣΙΚΟΙ - ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ

Στο β' μισό του 7ου π. Χ. αιώνα εμφανίζονται στα παράλια ανάμεσα στο Στρυμόνα και στο Νέστο οι πρώτες θασιακές αποικίες. Ο μικρός οικισμός της σημ. Έλευθερούπολης από νωρίς πρέπει να ήρθε σε επικοινωνία με τις θασιακές αποικίες των παραλίων και προπαντός με τις γειτονικές Νεάπολη³³, Οισύμη³⁴, Αντισάρα³⁵, οι οποίες στήριξαν την επιβίωση και την άκμή τους στην επικοινωνία τους με την ενδοχώρα. Η χώρα των παραπάνω θασιακών αποικιών πρέπει να συνόρευε με τον παραγωγικό χώρο του αρχαίου οικισμού της Έλευθερούπολης, ενώ ο δρόμος που οδηγούσε στο έσωτερικό της πλούσιας θρακικής ενδοχώρας και προπαντός στο χρυσοφόρο και αργυροφόρο Παγγαίο περνούσε από το φυσικό πέρασμα ανάμεσα στα βουνά και στα έλη που έλεγχο-

32. Η εμφάνιση δειγμάτων μεταλλουργίας χαλκού ήδη από την Ύστερη Νεολιθική Έποχή και πιθανόν ακόμα νωρίτερα στον οικισμό των Σιταγρών, βλ. C. Renfrew, "Εμπόριο και τεχνική Έξειδίκευση", *Νεολιθική Έλλάς*, Αθήνα 1973, 191 εικ. 120, βεβαιώνει την πρώιμη εμφάνιση της μεταλλουργίας στην Ανατολική Μακεδονία. Οί ανασκαφές στον προϊστορικό οικισμό "Καστροί" της Θάσου βεβαιώνουν την αρχή της εκμετάλλευσης των κοιτασμάτων χαλκού στην Ύστερη Νεολιθική Έποχή και φυσικά την επέκταση της εκμετάλλευσης των τοπικών κοιτασμάτων στις προχωρημένες φάσεις της Έποχής του Χαλκού και στην Πρώιμη Έποχή του Σιδήρου· βλ. Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, *Πρωτοϊστορική Θάσος I*, Αθήνα 1990, 675-9. Ωστόσο, για την εκμετάλλευση των κοιτασμάτων του Παγγαίου και του Συμβόλου στην προϊστορική περίοδο δεν έχουμε ακόμα αρχαιολογικές πληροφορίες, πέρα από τις πρώτες αρχαιολογικές ενδείξεις πρώιμης μεταλλουργίας (:) στα μέσα νεολιθικά στρώματα του οικισμού του Ντικιλί Τας· βλ. M. Seferiadis, "Dikili Tash: Introduction à la prehistoire de la Macédoine orientale", *BCH* 107 (1983) 647.

33. Γ. Μπακαλάκης, "Νεάπολις, Χριστούπολις, Καβάλα", *AE* 1936, 1 κέξ. D. Lazaridis, *Thasos and its Peraea*, Athens 1971, 36 κέξ.

34. Collart, *Philippes*, 85· Γ. Μπακαλάκης, "Ανασκαφή εν Καβάλα και τοις πέριξ", *ΠΑΕ* 1938, 75-102· Έ. Γιούρη, *ΑΔ* 20 (1965) Β3 447-51· Έ. Γιούρη-Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, *ΑΔ* 24 (1969) 350-1.

35. Γ. Μπακαλάκης, *ΠΑΕ* 1935, 29 κέξ· 1936, 74 κέξ· 1937, 64 κέξ· Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, *ΑΔ* 25 (1970) Χρονικά 397 κέξ. *ΑΔ* 26 (1971) 413· 28 (1973) 450 κέξ· 32 (1977) 251 κέξ.

νται από τον οικισμό αυτό³⁶.

Στήν επιφανειακή έρευνα που έγινε δέν έχουν έντοπισθει δείγματα επίκοινωνίας του οικισμού της Έλευθερούπολης με τις άποικίες των παραλίων. Τά ελάχιστα ακόμα και πολύ μικρά δείγματα της αρχαϊκής κεραμικής, που έχουμε ως τώρα συγκεντρώσει, μπορούν να χρονολογηθούν στα τέλη του βου π. Χ. και στις αρχές του 5ου π. Χ. αιώνα. Χαρακτηριστικά είναι όρισμένα όστρακα κυλικών³⁷ με εισέχον και επίπεδη βάση, μελαμβαφών ή με ταινιωτή διακόσμηση στον ώμο, όπως και όστρακα σκύφων με ύποπρωτογεωμετρική διακόσμηση στον ώμο από συστάδες παραλλήλων κατακόρυφων γραμμών που έναλλάσσονται με συγκεντρικούς κύκλους³⁸. Κύλικες και σκύφοι των παραπάνω κατηγοριών εμφανίζονται με μεγαλύτερη συχνότητα στα παράλια της Ανατολικής Μακεδονίας³⁹ και στην ένδοχώρα⁴⁰ ως τά τέλη του βου και τις αρχές του 5ου π. Χ. αιώνα. Οί σκύφοι προέρχονται από μιά ύποπρωτογεωμετρική -πιθανότατα νησιωτική- παράδοση, αλλά τά εύρήματα αρχαϊού άγγειοπλαστείου που έντοπίσθηκε στη Ν. Θάσο και ανασκάπτεται ακόμα, έδειξαν ότι στα τοπικά εργαστήρια κεραμικής του Β. Αιγαίου άγγεία αυτής της κατηγορίας κατασκευάζονται ως τις

36. Για τά όρια των θασιακών άποικιών στα παράλια μεταξύ Στρυμόνος και Νέστου πρβλ. Lazaridis, όπ. άν. (ύπ. 33), 36-8, εικ. 27. Ωστόσο, στη χώρα των θασιακών άποικιών δέν πιστεύω ότι ήταν δυνατόν να άνηκε και ή περιοχή του ίδιου του Παγγαίου, όπου ό Δ. Λαζαρίδης, ακολουθώντας παλιότερους έρευνητές, τοποθετεί την θασιακή άποικία Σκαπτή Ύλη. Στις αρχές του 5ου π. Χ. αιώνα οί Θάσιοι δέν ήταν δυνατό να διεισδύσουν τόσο βαθειά στην ένδοχώρα, στην οποία μόλις στο δεύτερο τέταρτο του 4ου π. Χ. αιώνα με την ίδρυση των Κρηνίδων κατάφεραν να εγκαταστήσουν μιά πολύ βραχύχρονη άλλωστε θασιακή άποικία. Η γνωστή για τά μεταλλεία χρυσοϋ Σκαπτή Ύλη πιστεύω ότι πρέπει να αναζητηθεί ανατολικά της αρχαϊας Νεάπολης (σημ. Καβάλας)- πρβλ. Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, "Τά "μέταλλα" της θασιακής περραϊας", Πόλις και Χώρα στην Αρχαία Μακεδονία και Θράκη, *Μνήμη Δ. Λαζαρίδη*, Θεσσαλονίκη 1990, 495-515.

37. Πρβλ. L. Ghali-Kahil, *La céramique grecque*, (Fouilles 1911-1956), *Ed. Thas. VII*, (1960) πίν. XXII, 34, 35, για ανάλογες κύλικες από Θάσο, και Γ. Μπακαλάκης, *ΠΑΕ* 1935, 40 εικ. 8, άριθ. 1, για ανάλογες κύλικες από άποικίες της θασιακής Περραϊας.

38. Βλ. Ghali-Kahil, όπ. άν. πίν. XX-XXI (Θάσος)- Γ. Μπακαλάκης, *ΠΑΕ* 1935, 34-40, εικ. 8· *ΠΑΕ* 1938, 40 κέξ. Χ. Κουκούλη- Χρυσανθάκη, *ΑΔ* 26 (1971) 370 (Θασιακή Περραϊα).

39. Για ανάλογους σκύφους από τις ελληνικές άποικίες των παραλίων της Χαλκιδικής και την Όλυνθο βλ. C. Mylonas, "Pre-persian pottery from Olynthus", *Excavations at Olynthus V*, (1933) 15 κέξ.

40. πρβ. Χ. Κουκούλη- Χρυσανθάκη, "Ανασκαφικές έρευνες στην αρχαία Τράγιο. Πρώτες γενικές αρχαιολογικές και ιστορικές παρατηρήσεις", *Αρχαία Μακεδονία* 3 (1977) [1983] 139, 6, εικ. 13.

ἀρχές του 5ου π. Χ. αιώνα⁴¹.

Στην επιφανειακή κεραμική του οικισμού του λόφου “Παλιάμπελα” έμφανίζονται και αττικής κεραμικής όστρακα που χρονολογούνται στα τέλη του 6ου π. Χ. αιώνα, όπως π. χ. το θραύσμα από τη βάση αττικού άμφορέα⁴². Η παρουσία της αττικής κεραμικής παραμένει φυσικά σ’ όλο τον 5ο και 4ο π. Χ. αιώνα. Έκτός από τα σποραδικά δείγματα αττικής κεραμικής του 5ου π. Χ. αιώνα που έχουμε από τον οικισμό⁴³ σημαντικά είναι τα θραύσματα έρυθρομόρφου αττικού σκύφου του τρίτου τετάρτου του 5ου π. Χ. αιώνα που βρέθηκαν στην ανασκαφή της παλαιοχριστιανικής Βασιλικής του Άγίου Νικολάου⁴⁴ και τα όποια διασώζουν τμήμα από μιá παράσταση κόμου⁴⁵. Από τον τέταρτο αιώνα έχουμε περισσότερα δείγματα κεραμικής που προέρχονται είτε από την ανασκαφή του Άγίου Νικολάου⁴⁶, είτε από την επιφανειακή κεραμική του λόφου του οικισμού⁴⁷. Από την περιοχή του Άγίου Νικολάου έχουμε χαρακτηριστικά δείγματα μελαμβαφών αττικών αγγείων, αλλά και άβαφών αγγείων καθημερινής χρήσης, ανάμεσα στα όποια ξεχωρίζουν και θραύσματα όξυπύθμενων θασιακών

41. Κ. Περιστέρη- Fr. Blondé - J. Y. Perreault - M. Brunet, “Θάσος 1985. Πρώτη ανασκαφική έρευνα σ’ ένα έργαστήρι αγγειοπλαστικής στη θέση “Φαρή” Σκάλας Μαριών”, *ΑΑΑ* 18 (1985) 34 κέξ. Μ. Τιβέριος, “Από τη νησιωτική κεραμική παραγωγή των αρχαϊκών χρόνων στον βορειοελλαδικό χώρο”, *ΑΕΜΘ* 3 (1989) 615-21.

42. Πρβλ. τους άμφορείς του δευτέρου μισού του 6^{ου} αιώνα (τύπου Β) CVA Boston 1 (USA 13) πίν. 7-8, σχέδ. 9.

43. Για το θραύσμα βάσης αττικού ληκυθίου πρβλ. Β. Sparkes - L. Talcott, *The Athenian Agora* XII, (1970) πίν. 38, άριθ. 1115-1116.

44. Άλμπραντς, όπ. άν. 841.

45. Άριθ. Εύρ. Μουσείου Καβάλας Α 4102. Για τα άνθέμια της λαβής σκύφων του αγγειογράφου Monplaires, βλ. Beazley, ARV2 1924-6. πρβλ. CVA Copenhagen, πίν. 351, 2α. Γενικότερα για σκύφους του τρίτου τετάρτου του 5^{ου} π. Χ. αιώνα βλ. Beazley, όπ. άν. 1300-1304. Όπως όποτε νεώτερος από τον ζωγράφο της Πηνελόπης NS 5 (1904) 201, εικ. 5-6, αλλά σύγχρονος με σκύφο Group Agora P1073, L. Talcott, “Attic black-glazed stamped ware and other pottery from a fifth century well”, *Hesperia* 4 (1935) 491, εικ. 13.

46. Άριθ. Εύρ. Μουσείου Καβάλας Α 4100, 4101: πρβλ. Sparkes - Talcott, όπ. άν. πίν. 17, άριθ. 352 (330 π. Χ.) Β πίν. 16 άριθ. 350 (375- 350 π. Χ.), για άντίστοιχους σκύφους από την αθηναϊκή Άγορά βλ. και Sparkes - Talcott, *The Athenian Agora XII*, πίν. 33, άριθ. 827, (375- 350 π. Χ.) με μελαμβαφές κυάθιο με σταμπωτά άνθέμια μέσα σε rouletted κύκλους.

47. Πρβλ. χείλος μελαμβαφούς κανθάρου 4ου π. Χ. αιώνα με Sparkes - Talcott, όπ. άν. πίν. 29 άριθ. 697-705 (375- 350 π. Χ.), καθώς και με τα όστρακα κανθάρων με ραβδωτή διακόσμηση- βλ. Sparkes - Talcott, όπ. άν. πίν. 29, άριθ. 711 (350-325 π. Χ.).

ἀμφορέων. Τὰ θραύσματα τῶν ἀγγείων 5^{ου} και 4^{ου} π. Χ. αἰώνα πού βρέθηκαν στήν ἀνασκαφή τοῦ Ἁγίου Νικολάου πιθανότατα προέρχονται ἀπό διαταραγμένους τάφους, γιατί εἶναι δύσκολο νά δεχτοῦμε ὅτι ὁ οἰκισμός τῶν κλασσικῶν χρόνων ἐκτείνονταν σέ τόσο μεγάλη ἀπόσταση στά βόρεια τοῦ λόφου, στήν πεδιάδα, ὅπου ἐντοπίσθηκε ἡ νεκροπολι τῶν ἑλληνιστικῶν και ρωμαϊκῶν χρόνων.

Νεκροταφεῖο ὁπωσδήποτε τοῦ 4ου π. Χ. αἰώνα ἐντοπίσθηκε και στή βόρεια πλαγιά τοῦ λόφου πού ὑψώνεται στά ἀνατολικά τοῦ οἰκισμού. Στό νεκροταφεῖο αὐτό βρέθηκαν, σύμφωνα μέ τίς πληροφορίες, 3-4 κιβωτιόσχημοι τάφοι πού κατεστράφησαν κατά τή διάνοιξη τοῦ δασικῶν δρόμου ἢ ἀνοίχτηκαν ἀπό λαθρονασκαφεῖς. Μέ κιβωτιόσχημο τάφο τοῦ νεκροταφεῖου τῆς περιοχῆς αὐτῆς (σχεδ. 1, Τ3) σχετίζεται και ἡ ἐνεπίγραφη ἐπιτύμβια πλάκα ἀπό τοπικό σχιστόλιθο, πού βρέθηκε ἐγκαταλελειμένη σέ χώματα λαθρονασκαφῆς⁴⁸. Ἡ ἐνεπίγραφη αὐτή ἐπιτύμβια πλάκα ἀποτελεῖ και τὸ ἀρχαιότερο ἐπιγραφικό μνημεῖο πού ἔχουμε ὡς τώρα ἀπό τόν ἀρχαῖο οἰκισμό τῆς σημερινῆς Ἑλευθερούπολης· χρονολογεῖται στόν 5^ο-4^ο π. Χ. αἰώνα και ἔχει σχολιασθεῖ ἀρκετά στή σύγχρονη ἔρευνα⁴⁹.

Γιά τήν ἑλληνιστική φάση τοῦ ἀρχαίου οἰκισμού τῆς Ἑλευθερούπολης πληροφορίες δίνουν ἐπίσης ἡ ἐπιφανειακή κεραμική τοῦ λόφου τοῦ οἰκισμού και τὰ εὐρήματα ἀπό τὸ ἑλληνιστικό νεκροταφεῖο. Στήν ἐπιφανειακή κεραμική τοῦ λόφου τοῦ οἰκισμού ἐπικρατοῦν ὄστρακα ἀγγείων ὕστερης ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς, ὅπως μελαμβαφῶν και ἐρυθροβαφῶν κανθάρων ἢ κανθάρων μέ διακόσμηση ταινιωτή ἢ west slope, καθῶς και ὄστρακα μεγαρικῶν σκύφων⁵⁰. Στό δεύτερο αἰώνα χρονολογοῦνται και τὰ εὐρήματα πού ἔδωσε και τὸ ἑλληνιστικό νεκροταφεῖο, τὸ ὁποῖο ἐντοπίζεται στούς ΒΑ πρόποδες τοῦ λόφου και πού ὅπως ἔδειξε ἡ ἀνασκαφή τοῦ Ἁγίου Νικολάου ἐκτεινόταν και βορειότερα στήν πεδιάδα. Ἐκτός ἀπό τὰ διάσπαρτα εὐρήματα ἔχουμε και τὰ εὐρήματα δύο κλειστῶν τάφων αὐτοῦ τοῦ νεκροταφεῖου.

48. Β. Πούλιος, *ΑΔ 36* (1981) Χρονικά Β2, 343.

49. Ἡ ἐπιγραφὴ φέρει Ἄριθ. Εὐρ. Μουσείου Καβάλας: Λ 1328 (εἰκ. 2, σχ. 2). Βλ. Β. Πούλιος, *ΑΔ 36* (1981) [1988] Χρονικά Β2, 343, G. Touchais, *BCH* 113 (1989) 655, Μ. Νικολαΐδου-Πατέρα, "Πρῶτα μηνύματα ἀπό μιὰ πόλη τῆς Περιόδου", *ΑΕΜΘ* 1 (1987) [1989] 343-52 [= *Bull épigr.* 1990, 38, 491 και *SEG* 38 (1988) 656].

50. Πρβλ. Δ. Λαζαρίδου, *Πήλινα εἰδῶλια Ἀβδήρων*, Ἀθήναι 1960, 77, πίν. 33, γιά μεγαρικούς σκύφους 2ου-1ου αἰώνα.

Τάφος Ι: Κάτω από το δάπεδο της παλαιοχριστιανικής βασιλικής του Ἁγίου Νικολάου (σχέδ. 1, T1). Στὰ κτερίσματα πού δημοσίευσε ὁ ἀνασκαφέας⁵¹ πρέπει νὰ προστεθοῦν ἓνα ἀκόμη βαλσαμάριο⁵², καθὼς καὶ δύο μολύβδινες πιξίδες⁵³. Τὰ ἀγγεῖα καὶ τὰ εἰδώλια χρονολογοῦν τὴν ταφὴ στὸν 2ο π. Χ. αἰώνα⁵⁴.

Τάφος ΙΙ: Στὸ ΝΔ. ὄριο τοῦ σύγχρονου νεκροταφείου τῆς Ἐλευθερούπολης (σχέδ. 1 T2)⁵⁵. Κιβωτιόσχημος ἀπὸ πλάκες τοπικοῦ σχιστόλιθου. Περιεῖχε μιὰ

51. Θ. Ἄλμπραντς, ὄπ. ἄν. 641, πίν. 632β-στ. α) ΑΕΜΚ Α3761: Λάγνηος σὲ ἀκέραιη μορφή: γραπτὴ διακόσμηση μὲ ἰώδες χρῶμα πάνω σὲ ὑπόλευκο ἐπίχρῳμα, πλατεῖα γιγλάντα γύρω στὸν ὄμο μὲ πυκνὸ χρῶμα στὸ ἐξωτερικὸ περίγραμμα καὶ ἀραιωμένο στὸν ἐσωτερικὸ δακτύλιο. Τὴ βάση τῆς λαβῆς πλασιώνουν δύο μεγάλα λογχόσχημα φύλλα μὲ μακρὴ μίσχο ἀπὸ ἐντονο χρῶμα. Βαμμένο μὲ τὸ ἴδιο χρῶμα εἶναι τὸ χεῖλος τοῦ ἀγγείου, ἐνῶ ἡ λαβὴ διακοσμεῖται στὴν ἐξωτερικὴ τῆς ἐπιφάνεια ἀπὸ παράλληλες πλατεῖες ταινίες. Ἄβαφο εἶναι τὸ κάτω σῶμα τοῦ ἀγγείου· διαστάσεις: 0, 14μ. (ῦψος), 0,09μ. (διάμ. βάσης), 0, 9μ. (διάμ. χείλους). β) ΑΕΜΚ Α3762: Μυροδοχείο (βαλσαμάριο) σὲ ἀκέραιη μορφή, ἄβαφο, μὲ σῶμα ἀτρακτόσχημο· διαστάσεις: 0,185μ. (ῦψος), 0,02μ. (διάμ. βάσης) 0,03μ. (διάμ. χείλους). γ) ΑΕΜΚ Α3763: Εἰδῶλιο πτηνοῦ σὲ κυκλικὴ βάση (σπασμένο τὸ ράμφος): διαστάσεις: 0,09μ. (ῦψος), 0,06μ. (διάμ. βάσης) δ) ΑΕΜΚ ΕΕ1743: Εἰδῶλιο καθισμένης γυμνῆς γυναικείας μορφῆς μὲ τὰ χεῖρα τεντωμένα στοὺς μηροὺς· πλαγγῶν τοῦ τύπου "ιερόδουλος", κόμμωση τύπου *melon friseur*, χωρὶς λαμπάδιον· διαστάσεις: 0,18 μ. (ῦψος). ε) ΑΕΜΚ Μ1210: μολύβδινη πιξίδα μὲ κατακόρυφα τοιχώματα (τὸ πῶμα εἶναι κατεστραμμένο· διαστάσεις: 0,07μ. (ῦψος), 0,08μ. (διάμ. βάσης).

52. ΑΕΜΚ Μ1210: Θραῦσμα μυροδοχείου μὲ ἀτρακτόσχημο σχῆμα. Τὸ ἀγγεῖο εἶναι ἄβαφο. Διαστάσεις: 0,11μ. (ῦψος), 0,08μ. (διάμ. βάσης).

53. ΑΕΜΚ Μ1209: Μολύβδινη πιξίδα μὲ τοιχώματα κατακόρυφα καὶ πῶμα. Διαστάσεις: 0,03μ. (ῦψος), 0,035μ. (διάμ. χείλους), 0,04μ. (διάμ. βάσης), 0, 045μ. (διάμ. πώματος).

54. Πρβλ. Στ. Δρούγου-Ἰω. Τουράτσουλου, *Ἑλληνιστικοὶ τάφοι Βεροίας*, Ἀθῆναι 1980, 34 πίν. 1, Π 1244 Β 77 πίν. 53, Π 1462 (γιὰ τὸν τύπο τῶν μυροδοχείων). Γιὰ τὸν τύπο τῆς λαγῆνου πρβλ. G. Leroux, *Lagynos*, Paris 1913, ἀριθ. 56, G. Schäffer, *Hellenistische Keramik aus Pergamon*, Berlin 1968, 105 εἰκ. 6. 1. Ἡ διακόσμηση τοῦ ὄμου συνδυάζει στοιχεῖα τῆς "γραμμικοῦ" καὶ "ζωγραφικοῦ" τύπου διακόσμησης· βλ. σχ. Schäffer, ὄπ. ἄν. 103. Γιὰ τὴν ἀκριβέστερη χρονολόγηση τῶν ἐπιμέρους παραλλαγῶν αὐτῆς τῆς ὁμάδας ὑπάρχουν ἀκόμα προβλήματα. Ὁπωσδήποτε τὰ ἀνασκαφικὰ εὐρήματα καθορίζουν τὰ χρονολογικὰ τῆς ὅρια μέσα στὸν 2ο καὶ 1ο π. Χ. αἰώνα. Γιὰ τὴ χρονολόγηση τοῦ τάφου στὸν 2ο π. Χ. αἰώνα συνηγοροῦν καὶ τὰ εἰδώλια· πρβλ. τύπο πλαγγῶνας-ιεροδούλου μὲ ἀντίστοιχα εἰδώλια Ἀβδήρων, βλ. Λαζαρίδης, ὄπ. ἄν. 66, πίν. 22 Β91 ἢ Τροίας βλ. D. Thomson, "The Terracotta of the Hellenistic period", *Troy Suppl.* 3, Princeton 1963, 87 κέξ. πρβλ. ἀριθ. 58, πίν. XVII.

55. Ὁ τάφος βρέθηκε τυχαῖα σὲ σκαπτικὲς ἐργασίες τῶν ἐγκαταστάσεων τοῦ γηπέδου Ἐλευθερούπολης καὶ ἡ περισυλλογὴ τῶν κτερισμάτων πραγματοποιήθηκε ἀπὸ τὸ συνεργεῖο τῆς ἐξοσκαφῆς. Ἔτσι δὲν ὑπάρχουν ἀνασκαφικὰ στοιχεῖα λεπτομερῆ γιὰ τὸν τάφο· ὁ τάφος δημοσιεύτηκε ἀπὸ τὸν Β. Πούλιο, "Χρονολογημένη Ἑλληνιστικὴ κεραμικὴ ἀπὸ τὴν Ἀνατολικὴ Μακεδονία", *Γ' Ἐπιστημονικὴ Συνάντηση γιὰ τὴν Ἑλληνιστικὴ Κεραμικὴ*, Θεσσαλονίκη 1991 (1994), 119 κέξ.

ταφή-ένταφιασμό, τὰ κτερίσματα τῆς ὁποίας ἦταν ἕνας ἐρυθροβαφῆς κάνθαρος⁵⁶, μέσα στὸν ὁποῖο εἶχε ἐντοπισθεῖ ἕνας μικρὸς θησαυρὸς ἀπὸ 11 χάλκινα νομίσματα Φιλίππου Ε΄, Περσέα καὶ Ἀνδρίσκου ἀπὸ τὸν ὁποῖο προκύπτει μία χρονολόγηση τοῦ τάφου στὰ 149-148 π. Χ. ἢ λίγα χρόνια μετὰ⁵⁷. Ἀπὸ τὴν περιοχὴ αὐτοῦ τοῦ τάφου περισυλλέχθηκε ἐπίσης ἕνα λυχνάρι μελαμβαφές, τὸ ὁποῖο ὁποσδήποτε προέρχεται ἀπὸ τάφο τῆς ἴδιας περιοχῆς, χωρὶς νὰ ἀποκλείεται τὸ ἐνδεχόμενο νὰ ἀνήκει στὸν προηγούμενο κιβωτιόσχημο τάφο (σχ. 1, T2), τὰ κτερίσματα τοῦ ὁποῖου, ὅπως σημειώσαμε συγκεντρώθηκαν ἀπὸ τὸ συνεργεῖο τῶν ἐκσκαφῶν⁵⁸.

Ἄλλα εὐρήματα χρονολογημένα στὴν Ἑλληνιστικὴ Ἐποχὴ εἶναι ὀρισμένα νομίσματα τοῦ 2ου π. Χ. αἰῶνα ποὺ ἔχουν παραδοθεῖ στὸ Μουσεῖο Καβάλας με προέλευση τὴν Έλευθερούπολη⁵⁹.

56. ΑΕΜΚ Α4037.

57. ΑΕΜΚ Ν1334: 11 χάλκινα νομίσματα: Ν1334α-β: Χάλκινα Φιλίππου Ε΄ (220-179 π. Χ.): ἔμπρ.: Κεφαλή Ἡρακλῆ με λεοντὴ δεξ. ὀπισθ.: δύο αἴγες δεξ. (ΒΑ ἄνω- Φ κάτω). Ν1334γ-στ: Χάλκινα Περσέως (179-68 π. Χ.): ἔμπρ.: Κεφαλή Ἡρακλῆ με λεοντὴ δεξ. ὀπισθ.: Ἰππέας δεξ. (ΒΑ μονόγραμμα ΠΕΡ, κάτω ΗΧ). Γιὰ τὸν τύπο πρβλ. H. Gaebler, *Die antiken Münzen Nordgriechenlands*, Berlin 1935, πίν. XXXVI, 1. Ν1334ζ: Χάλκινο Περσέως: ἔμπρ.: Κεφαλή Περσέως με φτερωτὸ κράνος: ὀπισθ.: ἀετὸς σὲ κεραυνὸ (ΒΑ μονόγραμμα ΠΕΡ, κάτω Χ). Γιὰ τὸν τύπο πρβλ. *SNG Cop.* ἀριθ. 1276, πίν. 33. Ν1334η-ι: τρία χάλκινα Περσέως: ἔμπρ.: μακεδονικὴ ἀσπίδα: ὀπισθ.: ἄρπη (ΒΑ μονόγραμμα ΠΕΡ, Η * Χ κάτω): γιὰ τὸν τύπο βλ. *SNG Cop.* ἀριθ. 1281, πίν. 33. Ν1334ια: Χάλκινο Ἀνδρίσκου (Ψευδο-Φιλίππου) (149-8 μ. Χ.): ἔμπρ.: μακεδονικὴ ἀσπίδα: ὀπισθ.: ρόπαλο (Β * Α, μονόγραμμα ΦΙ κάτω): Γιὰ τὸν τύπο πρβλ. *SNG Cop.* ἀριθ. 1309, πίν. 33. Ὁ Β. Πούλιος πιστεύει ὅτι μολόντι τὸ ὑπ. ἄρ. Ν1334ια νόμισμα ἀποδίδεται στὸν Ἀνδρίσκο, στὸ *SNG Cop.* ἀριθ. 1309 πίν. 33 πρόκειται γιὰ νόμισμα τοῦ Φιλίππου Ε΄, ἐφόσον στὸ θησαυρὸ δὲν ἐμφανίζονται νομίσματα ρωμαϊκῆς Δημοκρατίας: βλ. Πούλιος, ὄπ. ἄν. 119.

58. Τὸ λυχνάρι με ΑΕΜΚ Α4099 ἀνήκει σὲ τύπο ἀρχαιότερο ἀπὸ τὰ κτερίσματα τοῦ τάφου.

59. ΑΕΜΚ Ν1412: Χάλκινο Θεσσαλονίκης (187-68 π. Χ.): ἔμπρ.: κεφαλή Διονύσου δεξ. ὀπισθ.: αἶγα δεξ. (γύρω Θεσσαλονίκης). ΑΕΜΚ Ν1413α: Χάλκινο Ἀμφιπόλεως (187-68 π. Χ.): ἔμπρ.: κεφαλή Ἀρτέμιδος: ὀπισθ.: Ἀνωποὶ τράγου πρβλ. H. Gaebler, *Die antiken Münzen Nordgriechenlands*, Berlin 1935, πίν. IX, 9 ἀριθ. 35. ΑΕΜΚ Ν1413β: Χάλκινο Ἀμφιπόλεως (187-68 π. Χ.): ἔμπρ.: ταινοφόρος κεφαλή Ποσειδῶνος: ὀπισθ.: ρόπαλο σὲ στεφάνι ἀπὸ φύλλα δρυὸς (ἄνω ΑΜΦΙΠΟ, κάτω ΛΙΤΩΝ): πρβλ. Gäbler, ὄπ. ἄν. πίν. IX, 1-2, ἀριθ. 26. ΑΕΜΚ Ν1413γ: Χάλκινο Ἀμφιπόλεως (187-68 π. Χ.): ἔμπρ.: κεφαλή Δία ἢ Ποσειδῶνος δεξ.: ὀπισθ.: ταῦρος ποὺ πηδᾷ δεξ. (γύρω ΑΜΦΙΠΟΛΙΤΩΝ): πρβλ. *SNG Cop.* 2, Macedonia, πίν. 2, ἀριθ. 63. ΑΕΜΚ Ν1413δ: Χάλκινο Θεσσαλονίκης (187-68 π. Χ.): ἔμπρ.: κεφαλή κρानοφόρου Ἀθηνᾶς μέσα σὲ στικτὸ κύκλο: ὀπισθ.: Ταῦρος-ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ: πρβλ. *SNG Cop.* 2, Macedonia, πίν. IX ἀριθ. 362, Gäbler, ὄπ. ἄν. πίν.

III. ΡΩΜΑΪΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ

Ἀπὸ τὴν ἐμφάνιση κεραμικῆς ρωμαϊκῶν χρόνων, καθὼς καὶ ἄλλων κτιριακῶν λειψάνων στὶς βόρειες πλαγιές τῶν λόφων ἀνατολικά τοῦ λόφου “Παλιάμπελα”, θὰ μπορούσαμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι στὴ ρωμαϊκὴ ἐποχὴ ὁ οἰκισμὸς ἐπεκτάθηκε στοὺς λόφους ἀνατολικά τοῦ ἀρχικοῦ οἰκιστικοῦ πυρήνα. Ἀπὸ τὴν περιοχὴ αὐτὴ προέρχεται καὶ ἡ πρώτη ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή πού ἔχουμε ἀπὸ τὸν οἰκισμὸ τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων⁶⁰.

Βωμόσχημη ἐνεπίγραφη βάση πού ἔφερε μικρὸ ἀνάθημα. Ἀκέραια ἐκτὸς ἀπὸ ἐλάχιστες κακώσεις στὴν ἐπιφάνεια τῆς πρόσθιας ὄψης. Λαξευμένη μὲ ἐπιμέλεια μόνον ἢ πρόσθια ὄψη, ἐνῶ οἱ ἄλλες πλευρὲς ἔχουν δουλευτεῖ ἄδρᾳ μὲ χονδρὸ καλέμι. Κυματοφόρος βάση καὶ ἐπίστεψη στὴν πρόσθια ὄψη μὲ ἀργὸ σχηματοποιημένο κυμάτιο πού ἐπεκτείνεται καὶ στὶς δύο ἄδρᾳ λαξευμένες πλάγιες ὄψεις τῆς. Στὴν πρόσθια ὄψη τῆς ἐπίστεψης ἐμφανίζονται δύο ἐγγεγραμμένα σχηματοποιημένα γωνιακά ἀκρωτήρια. Στὴν ἄνω ἐπιφάνεια τοῦ βᾶθρου ὀρθογώνιος τὸρμος μὲ δύο μικρότερους τὸρμους στὴ γωνία, οἱ ὁποῖοι σώζουν καὶ τὴ μολυβδοχόηση. Ἀπὸ τὴ θέση τοῦ τὸρμου στὴν πάνω ἐπιφάνεια προκύπτει μιὰ λοξὴ διάταξη τοῦ ἀναθήματος στὴ βάση.

ΑΕΜΚ Λ1325. (εἰκ. 3) Διαστάσεις μνημείου: 0,090 μ. ὕψος· 0,50 μ. πλάτος· 0,40 μ. πάχος. Ὑψος γραμμάτων: 0,04 μ. Διάστιχα: 0, 02 μ. Μονόστιχη λατινικὴ ἐπιγραφή στὸ ἄνω τμήμα τῆς ἐπίστεψης ἀνάμεσα σὲ δύο ἀκρωτήρια:

San(cto) Heroni

Ἀκολουθεῖ ἐξάστιχη λατινικὴ ἐπιγραφή στὸν κορμὸ τῆς στήλης:

XXIII, 3. ΑΕΜΚ Ν1413ε: Χάλκινο Μακεδόνων· ἐμπρ.: Κεφαλή Ποσειδῶνος δεξ.· ὀπισθ.: ρόπαλο μέσα σὲ στεφάνι (ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ-φθααρμένο)· γιὰ τὸν τύπο πρβλ. *SNG Cop.* πίν. XXXIII, ἀριθ. 1296. Γιὰ τὴ χρονολόγηση τῶν αὐτόνομων κοπῶν τῶν μακεδονικῶν πόλεων στὰ 187-68 π. Χ. πρβλ. Ἰω. Τουράτσογλου, *BAR, International series* 326, London 1987, 53-72.

⁶⁰. Βρέθηκε πεσμένη σὲ σωρὸ μάζων καὶ μεταφέρθηκε στὸ Μουσεῖο Καβάλας στὰ 1983.

*Apollini**Sacr(um)**M. Publicius**Jucundus*

5

*Fl(amen) sedi(s) Apol(linis)**v(otum) s(olvit) l(ibens) a(nimo)*

Ἀπό τήν ἐπιγραφή προκύπτει ὅτι ἡ βωμόσχημη βάση ἔφερε ἕνα ἀνάθημα, πιθανότατα ἀγαλματίδιο, ἀφιερωμένο στόν Ἴηρωνα- Ἀπόλλωνα καί ὅτι ὁ ἀναθέτης ἦταν ὁ *M. Publicius Jucundus*, ἱερέας τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνα. Ἡ ἐπιγραφή χρονολογεῖται πιθανότατα στοὺς πρώιμους ρωμαϊκοὺς χρόνους. Ἄν ἡ ἀνάγνωση *san(cto) Heroni* εἶναι σωστή, ἀξιοσημείωτη εἶναι ἡ συσχέτιση τῆς λατρείας τοῦ γνωστοῦ τοπικοῦ θεοῦ Ἴηρωνος ἢ Ἴηρωος μέ τήν λατρεία τοῦ Ὀλυμπίου θεοῦ Ἀπόλλωνα, συσχέτιση ποῦ εἶναι ἤδη γνωστή ἀπό ἕναν μεγάλο ἀριθμό ἀναθηματικῶν μνημείων στή Θράκη τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων⁶¹. Ἡ λατρεία τοῦ τοπικοῦ Ἴηρωνος ἐμφανίζει μιὰ ἰδιαίτερη διάδοση στή Θράκη κυρίως στόν δεύτερο μεταχριστιανικό αἰώνα καί ὡς τὸ τέλος τῆς ἀρχαιότητος. Στὰ ἀναθηματικά ἀνάγλυφα ὁ τοπικός αὐτὸς θεός, ὁ ὁποῖος ἐκτός ἀπὸ τὸν Ἀπόλλωνα ταυτίζεται ἐπίσης καί μέ τὸν Ἀσκληπιό⁶² ἢ τὸν Διόνυσο⁶³, παριστάνεται στόν τύπο τοῦ ἱππέα-κυνηγοῦ, τύπο γνωστό στή νεώτερη βιβλιογραφία μέ τὴ συμβατική ὀνομασία “Θράκας ἱππέας”⁶⁴, καί φέρει διάφορες ἐπωνυμίες κατὰ περιοχῆς⁶⁵. Σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τήν ρωμαϊκὴ κώμη τῆς Ἐλευθερούπολης

61. G. Kazarov, *Die Denkmäler des thrakischen Reitergottes in Bulgarien*, (Diss.) Leipzig 1938, 89, ἀριθ. 457 (σὴ συνέχεια *Denkmäler*), ἀνάγλυφο μέ παράσταση “Θράκα ἱππέα” καί ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή *deo Apollini*· γιὰ παραδείγματα ἀπὸ διάφορες περιοχῆς τῆς Θράκης πρβλ. G. Mihailov, *IGBR I*, 79, 327bis· III, 932, 976, 1106, 1397, 1457, 1459-66, 1500-2· πρβλ. καί *CCET II*, I ἀριθ. 335, ὅπου ἡ ἐπιγραφή: - - /θεῶ Ἴηρωι / [Ἀπόλλ]ωνι· πρβλ. καί ἐπιγραφή Φιλίππων, Δήμτσας, 1065, ὅπου κατὰ τὴ διόρθωση τοῦ Kazarov, *RE Suppl.* III, 1141, “Ἴηρωι Ἀπόλλωνι. Γιὰ τὴ συσχέτιση λατρείας Ἀπόλλωνα καί Ἴηρωα βλ. καί S. Düll, *Die Götterkulte Nordmakedoniens in römischer Zeit*, München 1977, 56-7.

62. Πρβλ. Mihailov, *IGBR III*, 1 967, 1096, 1103, 1183-1271, 1277, 1407-8.

63. Πρβλ. A. Cumont, *Musées royaux du Cinquantenaire, Catalogue des sculptures et inscriptions antiques*, Bruxelles 1913, ἀριθ. 52, 63-5, Mihailov, *IGBR III*, 2319· πρβλ. P. Perdrizet, “Cultes et mythes du Pangée”, *Annales de l’Est* 24 (1910) 21. Collart, *Philippes*, 423.

64. Kazarov, *Denkmäler*, 90 κέξ.

65. πρβλ. Kazarov, *Denkmäler*, 90 κέξ. καί Δ. Κανατσούλης, “Ἡ μακεδονικὴ πόλις ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως τῆς μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Μ. Κωνσταντίνου II”, *Μακεδονικά* 5 (1961-3) [1963], 94.

στοιούς νότιους πρόποδες του Παγγαίου ανασκάπτεται τα τελευταία χρόνια ένα σημαντικό ιερό του Ήρωος Αύλωνείτου⁶⁶, ή λατρεία του οποίου είναι διαδεδομένη κυρίως στην περιοχή μεταξύ Στρυμόνα και Νέστου, με ανατολικότερο μέχρι στιγμής όριο διάδοσης την περιοχή της αρχαίας Τοπείρου και Ἀβδήρων, και βορειότερο την περιοχή της αρχαίας Σίρως⁶⁷. Στην επιγραφή του ἀναθήματος ἀπὸ τὴν ρωμαϊκὴ κόμη τῆς Ἐλευθερούπολης ὁ Ήρων φαίνεται ταυτισμένος με τὸν Ἀπόλλωνα, ἐπονομάζεται sanctus, ἐπίθετο γνωστὸ καὶ ἀπὸ ἄλλες ἀναθηματικὲς ἐπιγραφές τόσο στὸν Ήρωνα⁶⁸, ὅσο καὶ στὸν Ἀπόλλωνα⁶⁹. Ὁ ἀναθέτης εἶναι πρόσωπο ἄγνωστο ἀπὸ τὴν προσωπογραφία τῆς πόλης καὶ τῆς χώρας τῶν Φιλίππων. Τὸ gentilicium Publicius ὑποδηλώνει συσχέτιση με ἀπελεύθερο, πρῶην δημόσιο δοῦλο⁷⁰. Ἀξιοσημείωτη εἶναι ἐπίσης ἡ συσχέτιση τοῦ ἱερατικοῦ ἀξιωματοῦ flamen με τὸν Ἀπόλλωνα, γιατί οἱ ὡς τώρα γνωστοὶ flamines ἀπὸ τὴν Μακεδονία συνδέονται ἀποκλειστικά με τὴ λατρεία τοῦ αὐτοκράτορα⁷¹. Ἄν ἡ

66. Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, "Ἱερὸν Θρακὸς Ήρωος Αὐλωνείτου", *ΑΑΑ* 2 (1969) 191-3, *ΑΔ* 24 (1969) Χρονικά Β2, 348-9· 38 (1983) Χρονικά Β, 322· 39 (1984) Χρονικά Β 271· 40 (1985) Χρονικά Β 322· 44 (1989) Χρονικά Β2, 374-5· Χ. Κουκούλη- Δ. Μαλαμίδου, "Ἱερό Ήρωος Αὐλωνείτου στὸ Παγγαῖο", *ΑΕΜΘ* 3 (1989) [1992] 553-68. Βλ. ἐπίσης P. Pilhofer, *Philippi. Band I. Die erste christliche Gemeinde Europas*, Tübingen 1995, 93-100.

67. Πρβλ. Ν. Κυπριασιᾶδου, *Σερραϊκὰ Γράμματα* 51-2 (1962), 38 καὶ Γ. Β. Καρφατζῆ, *Ἱστορία τῆς πόλεως Σερρών Ι. Μῦθοι, Ἐπιγραφές, Νομίσματα*. Ἀθήναι 1967, 335, ἀριθ. 565, γὰ παραδείγματα ἀπὸ τὴν ἐνδοχώρα τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας· πρβλ. ἐπίσης τὴν ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή ἀπὸ τὸ χωριὸ Ἐπτάμυλοι Σερρών, *ΑΔ* 26 (1971) Χρονικά, 416 (= Ἀριθ. Εὐρετ. Μουσείου Σερρών Λ107). Γὰ τὴ διάδοση τῆς λατρείας τοῦ Ήρωος Αὐλωνείτου στὴ χώρα τῶν Ἀβδήρων βλ. Γ. Μπακαλάκης, "Παρανέστιοι Ἀρχαιοότητες", *Θρακικά* 8 (1938) 17. Πρβλ. ἐπίσης τὸ ἀναθηματικὸ ἀνάγλυφο ἀπὸ τὴν Ἰταλία (περιοχὴ Νεάπολης) πιθανότατα μεταφερμένο ἀπὸ τὴ Θράκη· *ILS* 4047a.

68. *ILS* 4064: deo Heroi sancto· 4068· deo sancto/Eroni Brigantio.

69. *ILS* 3221: Apollini sancto· 3223: deo sancto Apollini. πρβλ. ἐπίσης τὸν ἀναθηματικὸ βωμὸ ἀπὸ τὴν κάτω Μοισία, *CCET* IV 196· deo santo/Eron[i] .ollini?—, πού θὰ μπορούσε νὰ συμπληρωθεῖ deo sancto/Eron[i] Apollini.

70. Στὴ Μακεδονία τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων ἀπελεύθεροὶ ἐμφανίζονται ὡς μέλη ἐπαγγελματικῶν σωματείων ἢ θρησκευτικῶν ἐταιρειῶν· βλ. Κανατσούλης, "Μακεδονικὴ πόλις Ι", *Μακεδονικά* 4 (1955-1961) [1961] 254-7, ὅπ. ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία. Γὰ τὰ πρόσωπα με τὸ gentilicium Publicius στοὺς Φιλίππους βλ. Δ. Κανατσούλης, *Μακεδονικὴ Προσωπογραφία (Ἀπὸ τοῦ 148 π. Χ. μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Μ. Κωνσταντίνου)*, Ἑλληνικά (Παράρτημα 8) Θεσσαλονίκη 1955, 1198-1202 (στὴ συνέχεια ΜΠ).

71. Flamines εἶναι γνωστοὶ στὴ ρωμαϊκὴ ἀποικία τῶν Φιλίππων, ὅπου ὁμως συνδέονται ἀποκλειστικά με τὴ λατρεία τοῦ αὐτοκράτορα· Collart, *Philippes*, 265, 412· πρβλ. Κανατσούλης, "Μακεδονικὴ πόλις ΙΙΙ", *Μακεδονικά* 6 (1964-5) [1965] 53, A. Wardman, *Religion Statecraft among the Romas*, London 1982, 16. L. Borman, *Philippi. Stadt und Christengemeinde zur Zeit des Paulus*, Leiden-New York-Köln 1995, 42-44.

ανάγνωση τῆς ἐπιγραφῆς εἶναι σωστή, τότε βεβαιώνεται ὅτι καί στή ρωμαϊκή ἀποικία τῶν Φιλίππων οἱ Flamines δὲν ἀσκοῦν μόνον τὴ λατρεία τοῦ αὐτοκράτορα⁷², ἀλλὰ καί τὴ λατρεία τοῦ Ἀπόλλωνα καί ἄλλων θεῶν, ὅπως συνέβαινε στή Ρώμη καί σὲ ἄλλες πόλεις τῆς αὐτοκρατορίας⁷³. Ἡ ἀναφορὰ τοῦ flamen sedis παραπέμπει σὲ ἀντίστοιχες ἐπιγραφές τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων, ὅπως π. χ. flamen templi Aesculapi⁷⁴, καί θυμίζει καί ἐπιτύμβιες ἐπιγραφές τῆς περιοχῆς τῶν Φιλίππων, ὅπου τὸ sedis διαφοροποιεῖται ἀπὸ τὸ mensa⁷⁵. Ἰερέας τοῦ Ἡρώου Λύλωνεῖτου ἀναφέρεται σὲ δίγλωσση ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή πρὸς τὴ θεότητα ποὺ βρέθηκε στήν περιοχὴ τοῦ Παραδείσου (ἀρχ. Τόπειρο)⁷⁶.

Τὰ ὑπόλοιπα εὐρήματα τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων προέρχονται ἀπὸ τὴ νεκρόπολη τῆς ρωμαϊκῆς κόμης καί τὰ περισσότερα ἀπὸ αὐτὰ εἶναι ἤδη δημοσιευμένα: βρέθηκαν στήν περιοχὴ τοῦ Ἁγίου Νικολάου⁷⁷ καί στήν παλαιὰ συνοικία τῆς Ἐλευθερούπολης ποὺ ἀπλώνεται στοὺς βορειοδυτικοὺς πρόποδες τοῦ λόφου “Παλιάμπελα”⁷⁸. Ἀρχετὲς ἀπὸ τῆς ἐπιτύμβιες πλάκες βρέθηκαν ἐντοιχισμένες στὸ μεταβυζαντινὸ ναὸ τοῦ Ἁγίου Νικολάου. Ἡ συγκέντρωση ἐπιτυμβίων ρωμαϊκῶν μνημείων στήν περιοχὴ τοῦ Ἁγίου Νικολάου σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἀνεύρεση τοῦ τάφου τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων ἀπὸ τὴν ἴδια περιοχὴ θὰ μπορούσε νὰ προσφέρει ἐνδείξεις γιὰ τὸν προσδιορισμὸ τῆς νεκρόπολης τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων στήν περιοχὴ τῆς Ἑλληνιστικῆς νεκρόπολης⁷⁹.

Ἀπὸ τῆς δημοσιευμένης ἐπιγραφῆς τοῦ Ἁγίου Νικολάου ἀναδημοσιεύοιμε ἐδῶ δύο, γιατί μετὰ τὸν καθαρισμὸ τῆς πρώτης καί τὴν ἀποτείχιση τῆς δεύτερης προέκυψαν ὀρισμένες συμπληρώσεις καί διορθώσεις στὸ κείμενό τους.

I

ΑΔ 31 (1976) Χρονικά Β2, 337-8, Πίν. 266γ (εἰκ. 4, 5).

Λεῖπει τὸ ἄνω τμήμα τῆς στήλης, ὅπου τὸ ὀρθογώνιο ἢ τετράγωνο βάθυσμα μὲ τὴν ἀνά-

72. πρὸβλ. CIL IV 1185: flamen Neronis.

73. ILS 4927: flamen Dialis· 6099: flamen Martialis· Wardman, ὅπ. ἀν. 16, 32.

74. ILS 5461· flamen templi domini Aescu/lapi· 7129: sacerdos arae Augusti· 7014· sacerdos ad templ./Rom. et Aug.

75. Ἀριθμ. Εὐθ. Μουσείου Φιλίππων Λ132: mensam cum sedibus· πρὸβλ. ILS 5438: Apollini signum sacr. sedemque dicavit.

76. Πρὸβλ. καί Μπακαλάκη, *Θρακικά* 8 (1937) 21.Ι

77. Χ. Πέννας, ΑΔ 30 (1976) Χρονικά Β2, 338.

78. ὅπ. ἀν. ὑπ. 11 καί 12.

79. Χ. Πέννας, ΑΔ 30 (1976) Χρονικά Β2, 338.

γλυφη παράσταση. Από τὸ βάθοςμα σώζεται μικρὸ τμήμα ἀπὸ τὴν κάτω πλευρὰ μὲ ἀπολειπισμένη ἐπιφάνεια. Διαστάσεις μνημείου: 0, 75 μ. ὕψος· 0,535 μ. πλάτος ἄνω· 0,56 μ. πλάτος κάτω· 0,19 μ. πάχος. Ὑψος γραμμμάτων: 0,03-0,035, 0,04, 0,05 μ. Διάστιχα: 0,02 μ.

Zipyg(on) Sudilae fi(lius)
ann(onum) Vh(ic) e(st)
Bendis Sauciles fi(lia)
mate[r, Sa]uciles Sa-
5 *uciles [f]i(lius) et Prim[a]*
Zipae fi(lia) nepoti
d(e) s(uis) f(aciendum) c(uraverunt)

Πρόκειται γιὰ τὴν ἐπιτύμβια ἐπιγραφή τοῦ Ζιπυρῶνος, γιοῦ τοῦ Σουδίλα, ποῦ πέθανε σὲ ἡλικία πέντε ἐτῶν (στ. 1-2). Τὴν ἐπιτύμβια ἐπιγραφή ἀφιερώνουν ἡ μητέρα του Βενδῖς, κόρη τοῦ Σαυκίλη (στ. 3-4), ὁ πάππος του Σαυκίλης, γιὸς τοῦ Σαυκίλη (στ. 4-5) καὶ ἡ γιαγιά του Πρίμα, κόρη τοῦ Ζίπα (στ. 5-6).

Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ λατινικὸ ὄνομα Prima⁸⁰ τὰ ὀνόματα τῆς ἐπιγραφῆς *Zipygon* (Ζιπύρων), *Bendis* (Βενδῖς) καὶ *Zipa* (Ζίπας) εἶναι θρακικὰ⁸¹. Ἀντιθέτως τὸ ὄνομα *Sudila* (Σουδίλας), ποῦ παραπέμπει στὰ γνωστὰ καὶ ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῶν Φιλιππῶν ὀνόματα *Sadālas*⁸², *Sedīlas*⁸³ καὶ *Saidīlas*⁸⁴ δὲ μαρτυρεῖται, ἐξ ὧσων γνωρίζω, μέχρι τώρα. Ἄγνωστο ἐπίσης μοῦ εἶναι τὸ ὄνομα *Sauciles*, τὸ ὁποῖο περιέχει τὴ γνωστὴ ἀπὸ τὰ θρακικὰ ὀνόματα *Sausa*⁸⁵ καὶ *Sautes*⁸⁶ ρίζα

80. Γιὰ τὴν ἐλληνικὴ ἀπόδοση Πρίμα ἢ Πρεῖμα στὶς ἐπιγραφὲς τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης βλ. ἐνδ. Michailov, *IGBR I*, 174bis, 177bis. I, Indices, 441.

81. Γιὰ τὸ ὄνομα Ζίπας καὶ Ζεῖπας βλ. D. Detschew, *Die thrakischen Sprachreste*, Wien 1957, [ἔπαν. 1976] (στὴ συνέχεια *Sprachreste*), στὴ λέξη Ζίπας, ὅπου παραδείγματα ἀπὸ τὴ θάσο καὶ τοὺς Φιλιππους. Γιὰ τὰ ὀνόματα Ζιπύρων, Ζιπυρῶ καὶ Βενδῖς βλ. Detschew, *Sprachreste*. Εἰδικὰ γιὰ τὸ ὄνομα Βενδῖς βλ. πρόσφατα O. Masson, "Les noms théophores de Bendis en Grèce et en Thrace", *MH* 45 (1988) 6-12.

82. Τὸ ὄνομα *Sadālas* ποῦ φέρει καὶ ὁ γιὸς τοῦ βασιλιᾶ τῶν Ὀδρουσῶν Κότυος ἀνήκει στὴν κατηγορία τῶν κοινῶν θρακικῶν ὀνομάτων βλ. καὶ Detschew, *Sprachreste*, *Sadālas*.

83. Πρβλ. *CIL* III, 6115a: *Zipas* Sed. f. (Καβάλα), ποῦ διορθώνεται *Zipas* Sed(ila) f. βλ. Mateescu, *Emendazioni*, 35, ἀριθ. 36· πρβλ. Mihailov, *IGBR* 659, 1690, ὅπου *Sedeilas* Βρυτζέεος.

84. Πρβλ. *BCH* 24 (1900) 309: *Saideilas* Διοσκουρίδου (Πρῶτη Παγγαίου-χώρα Φιλιππῶν).

85. Detschew, *Sprachreste*, στὴ λέξη *Sausa*· πρβλ. *CIL* III 14507, I, 44: C. Iul(ius) Sc(upis).

86. Detschew, *Sprachreste*, στὴ λέξη *Sautes*· πρβλ. *CIL* X 3590: C. Iuli Pudentis --- qui Dines Sautis nat(ione) Bessus.

Sau. Ἀπὸ τὴ μορφὴ τῆς στήλης καὶ τὴ μορφὴ τῶν γραμμῶν θὰ μπορούσε ἡ ἐπιγραφή νὰ χρονολογηθεῖ στὸν πρῶτο μεταχριστιανικὸ αἰῶνα.

II

ΑΔ 31 (1976) Χρονικά Β2, 338 πίν. 267α εἰκ. 6, 7, 8 [=Ἀριθ. Εὐρ. Μουσείου Καβάλας Λ 1365] (εἰκ. 19),

Ὑλικό: Μάρμαρο ὑπόλευκο χονδρόκοκκο.

Διαστάσεις μνημείου: 0,64 μ. ὕψος· 0,80 μ. μέγιστο μῆκος· 0,12 μ. πάχος.

Μὲ τὴν ἀπομάκρυνση τῆς ἐνεπίγραφης πλάκας ἀπὸ τὸν στυλοβάτη τοῦ δυτικοῦ προστώου τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Νικολάου δόθηκε ἡ δυνατότητα νὰ μελετηθεῖ καλύτερα τὸ μνημεῖο καὶ νὰ ἀποκατασταθεῖ τὸ σωζόμενο κείμενο τῆς ἐπιγραφῆς. Πρόκειται γιὰ ἓνα θραῦσμα μαρμαρίνης πλάκας ἀπὸ τὴν ὁποία σώζεται μόνον τὸ ἄνω πέρας, ὅπου διαμορφώνεται μιὰ στενὴ ἔσοχή ("πατούρα"). Ἡ ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια εἶναι ἐπίσης λαξευμένη, ἀλλὰ μὲ λιγότερη ἐπιμέλεια ἀπὸ τὴν ἐξωτερικὴ ἐνεπίγραφο ὄψη. Στὸ ἄνω μέρος τοῦ θραύσματος σώζεται τμῆμα τριστιχῆς λατινικῆς ἐπιγραφῆς:

---?] *Varinius* [---?

—*libe*]r *Aug(usti) VVir Aug(ustalis)*[--

—*jis Q. Volusio Saturnin*[o---

Ἀπὸ τὸ σωζόμενο ἀποσπασματικὸ ἐπιγραφικὸ κείμενο προκύπτουν δύο πρόσωπα. Τὸ ἀναφερόμενο σὲ ὀνομαστικῆ, ποὺ κατασκευάσε τὸ μνημεῖο, ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ ὁποίου σώζεται μόνον τὸ gentilicium *Varinius*, καὶ τὸ ἀναφερόμενο σὲ δοτικῆ γιὰ τὸ ὁποῖο πιθανότατα ἔχει κατασκευάσει ὁ *Varinius* τὸ μνημεῖο. Τὸ ὄνομα τοῦ τελευταίου σώζεται ἀκέραιο: *Q(uintus) Volusius Saturninus*. Στὸν [;] *Varinius* τοῦ πρώτου στίχου τῆς ἐπιγραφῆς, τὸ ὄνομα τοῦ ὁποίου προβάλλεται μὲ ἰδιαίτερα τονισμένο μέγεθος γραμμῶν, πρέπει νὰ ἀναφέρονται καὶ οἱ τίτλοι τοῦ δευτέρου στίχου --R. AUG. VIVIR AUG[-- Ὁ *Varinius* κατέχει τὸ ἀξίωμα τοῦ *VVir Aug(ustalis)*, γνωστὸ θρησκευτικὸ ἀξίωμα σχετικὸ μὲ τὴ λατρεία τοῦ αὐτοκράτορα, τὸ ὁποῖο ἐμφανίζεται σὲ μιὰ σειρά ἐπιγραφῶν τῆς ἀποικίας τῶν Φιλιππῶν⁸⁷. Ἡ συμπλήρωση τοῦ τίτλου ποὺ προη-

87. Γιὰ τὸ ἀξίωμα τῶν *VVir Augustales* τῆς ρωμαϊκῆς ἀποικίας τῶν Φιλιππῶν βλ. Collart, *Philippes*, 268. Ἀπὸ τὴν πόλη τῶν Φιλιππῶν ἔχουμε μιὰ ἀποσπασματικὴ ἐπιγραφή σὲ ἐπιστύλιο· βλ. P. Lemerle, "Nouvelles inscriptions latines de Philippes", *BCH* 61 (1937) 412, ἀριθ. 3. Ἐνῶ τὰ ἄλλα παραδείγματα προέρχονται ἀπὸ τὶς κώμες τῆς ἀποικίας,

γείται --]R. AUG δέν είναι δυνατόν νά είναι ασφαλής. Θά μπορούσε νά προταθεῖ π. χ. ἡ συμπλήρωση [dendropho]r(us) Aug(ustalis) κατὰ τὸ παράδειγμα ἐπιγραφῆς τῶν Φιλίππων⁸⁸, ἀφοῦ εἶναι γνωστό ὅτι τὸ ἐπίσης μὲ τὴ λατρεία τοῦ αὐτοκράτορα συνδεδεμένο θρησκευτικὸ ἀξίωμα κατέχουν συχνά VViri Augustales⁸⁹, ἀλλὰ ἡ ἐπανάληψη τοῦ Aug(ustalis) καὶ ἡ θέση τοῦ τίτλου τοῦ dendrophorus πρὶν ἀπὸ τοῦ VVir⁹⁰ δέν ἐξασφαλίζουν μιὰ τέτοια συμπλήρωση. Μιὰ ἄλλη συμπλήρωση ποῦ θά μπορούσε νά προταθεῖ εἶναι Libe]r(tus) Aug(usti), πιθανότερη, νομίζω, ἀπὸ τὴν προηγούμενη, μὲ βάση μιὰ ἀποσπασματικὴ ἐπιγραφή τῶν Φιλίππων, ὅπου ἀναφέρονται ἀπελεύθεροὶ τοῦ Αὐγούστου⁹¹. Φυσικὰ δέν ἀποκλείονται καὶ ἄλλες συμπληρώσεις. Ὡστόσο, ἡ συμπλήρωση Aug(usti) εἶναι ὅπωςδήποτε πιθανότερη ἀπὸ τὴν συμπλήρωση Aug(ustalis).

Ὡς VVir Aug(ustalis) ὡστόσο ὁ Varinius τῆς ἐπιγραφῆς τῆς Ἐλευθερούπολης πρέπει νά εἶναι ἀπελεύθερος, ἀφοῦ εἶναι γνωστό ὅτι ἀπὸ τὴν τάξη αὐτὴ προερχοῦνται οἱ Augustales⁹². Ἀπὸ τὴν ρωμαϊκὴ ἀποικία τῶν Φιλίππων καὶ τὶς κῶμες τῆς ἔχουμε μιὰ σειρὰ VViri Augustales, στοὺς ὁποίους προστίθεται τώρα καὶ ὁ Varinius τῆς ἐπιγραφῆς τῆς Ἐλευθερούπολης. Τὸ gentilicium Varinius δέν εἶναι ἄγνωστο στὴν προσωπογραφία τῶν Φιλίππων, ἀπὸ τὴν ὁποία μᾶς εἶναι γνωστοὶ Ρωμαῖοι ἀξιωματοῦχοι, ὅπως π.χ. ὁ M. Varinius Philippicus, ἀλλὰ καὶ ἀπελεύθεροὶ⁹³. Ἡ ἀποσπασματικὴ διατήρηση τοῦ ὀνόματος καὶ τῶν

βλ. Collart, *Philippes*, 268-9. Στὰ παραδείγματα τοῦ Collart προστέθηκε καὶ ἡ πιθανότατα ἀπὸ τοὺς Φιλίππους προερχόμενη σαρκοφάγος στὴ Θεσσαλονίκη, βλ. Φ. Πέτσας, "Λατινικαὶ ἐπιγραφαὶ Θεσσαλονίκης", *AE* 1950-1, 62-3, ἀριθ. 6. Γιά Augustales ἀπὸ τοὺς Φιλίππους πρβλ. καὶ P. Lemerle, "Inscriptions latines et grecques de Philippes", *BCH* 58 (1934) 466, ἀριθ. 7. Βλ. ἐπίσης, Κανατσούλη, "Μακεδονικὴ πόλις III", *Μακεδονικά* 6 (1964-5), 60, ὑποσ. 1. L. Bormann, *Philippi*, 45-46.

88. Lemerle, *BCH* 58 (1934) 466, ἀριθ. 7.

89. Κανατσούλης, "Μακεδονικὴ πόλις III", *Μακεδονικά* 6 (1964-5) 60, ὑποσ. 1.

90. *CIL* XIII, 1961.

91. Lemerle, *BCH* 58 (1934) 449-50, ἀριθ. 1.

92. Γιά τὴν σχετικὴν μὲ τοὺς Augustales βιβλιογραφία βλ. Κανατσούλη, "Μακεδονικὴ πόλις III", *Μακεδονικά* 6 (1964-5) 59, σημ. 9. Βλ. ἐπίσης J. H. Oliver, "Gerosiae and Augustales", *Historia* 7 (1958) 472-96, καὶ R. Duthoy, "Les Augustales", *ANRW* II, 16, 2 (1978) 1254-1309. L. Bormann, *Philippi*, 45-46.

93. Βλ. *CIL* III, 658. Lemerle, *BCH* 61 (1937) 413, ἀριθ. 6· πρβλ. σχετικὰ καὶ Κανατσούλης, ΜΠ ἀριθ. 1069, 1067. Ἕνας M. Varinius Chresimus ἀναφέρεται ὡς cultor Silvani στοὺς Φιλίππους· βλ. Κανατσούλη, ΜΠ ἀριθ. 1070. Τὸ gentilicium Varinius ἐμφανίζεται ἐπίσης σὲ κῶμες τῆς ἀποικίας· βλ. *CIL* III, 602, 683 (Δοξάτο).

τίτλων του [...] Varinius της επιγραφής της Έλευθερούπολης δεν προσφέρει τη δυνατότητα για κάποια πιθανή συσχέτιση με τα γνωστά από τις επιγραφές των Φιλίππων πρόσωπα με το ίδιο gentilicium.

Το gentilicium Volusius στο δεύτερο όνομα της επιγραφής (Q. Volusius Saturninus) παραπέμπει στη γνωστή οικογένεια των πατρικίων της Ρώμης Volusii, από την οποία προήλθαν δύο ύπατοι⁹⁴, με το ίδιο όνομα, Q. Volusius Saturninus⁹⁵. Η μόνη ώστόσο περίπτωση για να σχετισθεί ένας από τους δύο ύπάτους με τον πιθανότατα απελεύθερο [...] Varinius στην επιγραφή της Έλευθερούπολης θα ήταν η ανάθεση κάποιου τιμητικού μνημείου στον ύπατο. Η μορφή όμως της αποσπασματικά σωζόμενης ενεπίγραφης πλάκας παραπέμπει περισσότερο σε πλάγια τοιχώματα σαρκοφάγου και όχι σε πλάκα επένδυσης βάθρου τιμητικού μνημείου. Έφ' όσον πρόκειται για θραύσμα σαρκοφάγου και όχι επένδυση βάθρου, η μοναδική τελικά περίπτωση που απομένει για να σχετισθεί ο [...] Varinius της επιγραφής με έναν από τους δύο ύπάτους είναι η χορήγηση κάποιας τιμητικής διάκρισης από τον δεύτερο στον πρώτο, περίπτωση για την οποία δε συνηγορεί η κατάληξη]is, που εμφανίζεται πριν από την δοτική Q. Volusio Saturnini (ή κατάληξη αυτή προέρχεται από ονομαστική ή γενική - λιγότερο πιθανή είναι η απόδοση της σε δοτική πληθυντικού). Πιθανότατα ο Q. Volusius Saturninus της επιγραφής είναι πρόσωπο άσχετο με τους ομώνυμους ύπάτους, αλλά η σχέση του με την οικογένεια των Volusii βεβαιώνεται από το gentilicium. Η τιμητική επιγραφή στον ύπατο της ίδιας οικογένειας L. Volusius Saturninus στη Θράκη είναι ενδεικτική για την παρουσία των Volusii στη Θράκη⁹⁶, ενώ από μια επιγραφή της Δράμας βεβαιώνεται η εγκατάσταση μελών της ίδιας οικογένειας στην περιοχή των Φιλίππων⁹⁷. Αν η επιγραφή της Έλευθερούπολης είναι επιτύμβια και άσχετη με κάποιον από τους δύο ύπάτους, τότε ένα μέλος της ίδιας οικογένειας, ομώνυμο με τους δύο γνωστούς ύπάτους, πρέπει να ήταν εγκατεστημένο στην περιοχή της ρωμαϊκής κόμης των Φιλίπ-

94. S. Treggiari, "Family life among the staff of the Volusii", *TAPhA*, 105 (1975) 393-401. Βλ. και *CIL* VI, 2, 1043-4· *CIL* VI 4, 1430-31, 7281-7393.

95. Q. Volusius Saturninus ύπατος στα 56 μ. Χ. Q. Volusius Saturninus ύπατος στα 92 μ. Χ.· πρβλ. *CIL* VI σελ. 1043-4 και *PIR* 486-7, αριθ. 664-5.

96. *CIL* III, 727, A. Dumont, *Mélanges d'archéologique et d'épigraphie*, (réunis par Th. Homolle), Παρίσι 1892, 421, αριθ. 89 (επιγραφή από την περιοχή των Γανοχώρων, στα παράλια της Προποντίδος 3ος αι. μ. Χ. ή 87 μ. Χ.)

97. Δήμιτσας II, 1018=*CIL* III, 640.

πων, πού τοποθετείται στην περιοχή της σημερινής Ἐλευθερούπολης. Τό νεκροταφείο τῆς κόμης αὐτῆς, τῆς ὁποίας ἀκόμη ἀγνοεῖται τὸ ὄνομα, πρέπει νὰ ἐκτείνονταν στὴν περιοχή τοῦ μεταβυζαντινοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Νικολάου.

Τὴν ὑπαρξὴ αὐτῆς τῆς νεκρόπολης τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων στὴν περιοχή ὅπου ἀργότερα κτίσθηκε ἡ παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ καὶ ἐν συνεχείᾳ ὁ μεταβυζαντινὸς ναὸς βεβαιώνουν τὰ ἐντοιχισμένα στὸν ναὸ αὐτὸν θραύσματα ἐπιτύμβιων μνημείων, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀνεύρεση μιᾶς ἐπιτάφιας ἐπιγραφῆς ρωμαϊκῶν χρόνων στὴν ἀνασκαφὴ τῆς Παλαιοχριστιανικῆς Βασιλικῆς κάτω ἀπὸ τὸν μεταβυζαντινὸ ναὸ⁹⁸.

Ἄριθ. Εὐρ. Μουσείου Φιλίππων Λ 1558 (εἰκ. 9).

Θραύσματα ἐνεπίγραφης ἐπιτύμβιας στήλης. Λείπουν ἄνω καὶ κάτω πέρας τῆς στήλης. Ἡ ἐπιγραφή εἶναι χαραγμένη στὸ ἄνω μέρος τῆς πρόσθιας ὄψης τῆς στήλης, ἡ ἐπιφάνεια τοῦ ὁποίου ἔχει λαξευθεῖ μὲ ἐπιμέλεια. Τὸ κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιγραφή τμήμα τῆς πρόσθιας ὄψης, ὅπως καὶ οἱ κροτάφοι καὶ ἡ πίσω ὄψη τῆς στήλης ἔχουν δουλευτεῖ ἀδρᾶ μὲ τὸ καλέμι. Διαστάσεις μνημείου: 0,055 μ. σωζ. ἕψος· 0,40 μ. πλάτος· 0,14 μ. πάχος. Ἔψος γραμμῶν: 0,02-0,03 μ. Διάστιχα: 0,01 μ. Ἀπὸ τὸ κείμενο τῆς ἐπιγραφῆς λείπει ἡ ἀρχὴ. Τὰ σωζόμενα ἴχνη γραμμῶν στὸν πρῶτο στίχο δυσδιάκριτα.

*Σκαρούσης Βίθ-
υος υἱὸς εἰρευ-
θῆς δὲ μυστα-
{α}γογῶν ἐτῶν
τριακοντα ἐτελε-
ύτησεν ἐτῶν . π
Ἦρωσ χαῖρε. Χαῖρ-
ε καὶ σὺ παρ{α}ω-
δίτα.*

Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν πρῶτο στίχο ἀπὸ τὸν ὁποῖο σώζονται μόνο ἐλάχιστα λείψατα ἡ ὑπόλοιπη ἐπιγραφή δὲν ἐμφανίζει προβλήματα ἀνάγνωσης. Σημειώνονται τὰ ὀρθογραφικὰ λάθη στὶς λέξεις εἰρευθῆς, μυσταγογῶν, παραωδίτα. Στὴν τελευταία λέξη ἐπισημαίνεται ἡ χρῆση τοῦ τύπου παραοδίτης ἀντὶ τοῦ συνηθισμένου παραοδίτης. Ἡ μορφή τοῦ Ω ἀνεβάζει τὴν χρονολόγησι τῆς ἐπιγραφῆς στὸν

98. Ἄλιμπράντης, ὀπ. ἀν.

3ο καί 4ο μ. Χ. αἰώνα, ἐποχή στήν ὁποία χρονολογεῖται καί ἡ ἐπανεμφάνιση τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας ὡς ἐπίσημης στίς ἐπιγραφές τῶν Φιλίππων. Τά ἀναφερόμενα στή στήλη ὀνόματα εἶναι θρακικά. Τό ὄνομα Σκαρούσης σχετίζεται μέ τό θρακικό ὄνομα Σκάρις⁹⁹ καί μιᾶ σειρᾶ ἄλλων ὀνομάτων¹⁰⁰ καί τοπωνυμικῶν¹⁰¹ μέ τή ρίζα σκαρ. Τό ὄνομα Βίθυς εἶναι πολὺ κοινό θρακικό ὄνομα πού ἐμφανίζεται μέ μεγάλη συχνότητα στήν περιοχὴ τῶν Φιλίππων¹⁰². Ὁ Σκαρούσης Βίθυος, ὁ ὁποῖος πέθανε σέ ἡλικία 80 ἐτῶν ἀναφέρεται ὡς ἱερευθεῖς¹⁰³ μυσταγωγῶν¹⁰⁴ σέ ἡλικία τριάκοντα ἐτῶν. Ἡ μνεῖα τῶν μυσταγωγῶν ἐντάσσει τήν ἐπιγραφή στίς γνωστές ἀπὸ τίς φιλολογικῆς καί ἐπιγραφικῆς μαρτυρίες διονυσιακῆς λατρείης τῆς ἀρχαίας Θράκης, οἱ ὁποῖες στήν περιοχὴ τῶν Φιλίππων σχετίζονται συχνά καί μέ ταφικῆς τελετῆς¹⁰⁵.

Ἄν θέλουμε νά συνοψίσουμε τίς φιλολογικῆς καί ἀρχαιολογικῆς πληροφορίες πού ἔχουν ὡς τώρα συγκεντρωθεῖ γιὰ τὸν ἀρχαῖο οἰκισμὸ τῆς Ἐλευθερούπολης στοὺς Ἱστορικοὺς χρόνους θὰ καταλήξουμε στὰ ἑξῆς συμπεράσματα: Στὴ θέση τοῦ προϊστορικοῦ οἰκισμοῦ συνεχίσθηκε, πιθανόν καί χωρὶς διακοπὴ τῆς κατοίκησης, ἡ ζωὴ στοὺς Ἱστορικοὺς Χρόνους. Ὁ οἰκισμὸς αὐτὸς πού κρατοῦσε τὸν ἔλεγχο τῆς εἰσόδου στήν Πιερία κοιλάδα ἀπὸ τὰ ἀνατολικά, τουλάχιστον ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 6ου π. Χ. αἰώνα δέχτηκε τὴν οἰκονομικὴ καί πολιτιστικὴ

99. Ἄν τὸ Σ τοῦ δευτέρου σωζόμενου στίχου ἀνήκει στὸ ὄνομα, τότε ἔχουμε τὸ ὄνομα Σκαρούσης· πρβλ. Detschew, *Sprachreste*, στὴ λέξη Σκάρις· πρβλ. Collart, *BIAB* 17 (1950) ὅπου τὸ ὄνομα Κάρωσης· πρβλ. Detschew, *Sprachreste* στὴ λέξη Κάρωσης, Κάρωσσος.

100. Detschew, *Sprachreste* στὴ λέξη Σκαρκαίζες.

101. Detschew, *Sprachreste* στίς λέξεις Σκάρες, Σκαπίπαρα, Σκαριωτασαλούκρα.

102. Detschew, *Sprachreste* στὴ λέξη Βίθυς· πρβλ. καί πρόσφατα, F. Papazoglou, "Stèles anthropomorphes et amorphes de Pélagonie", *ZAnt* 27 (1977) 146-7.

103. ἱερεύομαι μέ τὴ σημασία τοῦ ἀφιερώνομαι σέ κάποια θεότητα. Συνήθως τὸ ρῆμα ἐμφανίζεται στήν ἐνεργητικὴ φωνή, ἱερεύω· πρβλ. D. Knibbe, "Neue Inschriften aus Ephesos VII" *JÖA* 150 (1972-5) 76-7, ἀριθ. 6: ἱερεύοντ[ος] Κλ(αυδίου) Ῥωμίλου (στ. 8-9).

104. Πρβλ. τὴν ἐπιγραφή τῶν "πρὸ πόλεως μυστῶν" ἀπὸ τὴν Ἐφεσο, Knibbe, ὅπ. ἀν. Στὴν φρ. Προκλίωνος μυσταγωγῶ (στ. 12-3), ἡ λέξη δὲν ἔχει τὴν κυριολεκτικὴν σημασία, ὅπλ. αὐτὸς πού εἰσάγει στὰ μυστήρια (πρβλ. Πλουτ. Ἀλκιβ. 34), ἀλλὰ ταυτίζεται μέ τὸ "μύστης".

105. Γιὰ τὴ διονυσιακὴ λατρεία καί τοὺς μύστες τοῦ Διονύσου στήν περιοχὴ βλ. Collart, ὅπ. ἀν. 270 (μύσται Διονύσου), P. Perdrizet, "Voyage dans la Macédoine première", *BCH* 18 (1894) 445, *BCH* 24 (1900) 305, Collart, *Philippes*, 417-8· πρβλ. καί Κανατσούλη, "Μακεδονικὴ πόλις Ι", 274-6. Γιὰ τίς σχετικῆς ταφικῆς τελετῆς πρβλ. Collart, *Philippes*, 475, ὑποσ. 1 καί Γ. Μπακαλάκη, "Ἀρχαῖα εὐρήματα ἐκ Νέου Σκοποῦ Σερρών", *AE* 1936, Χρονικά 18-9.

επίδραση τῶν ἀποικιῶν τῆς θασιακῆς περαιοῦς καὶ ἐν συνεχείᾳ τὴν διαμέσου τῆς Θάσου ἢ ἀπειθείας πολιτικὴ καὶ πολιτιστικὴ ἐπιρροή τῆς Ἀθήνας. Στὸν 4ο π. Χ. αἰῶνα μὲ τὴν ἐγκατάσταση τῶν Θασίων στὴν περιοχὴ τοῦ Δάτου καὶ τῶν Κρηνίδων¹⁰⁶ ὁ οἰκισμὸς πρέπει νὰ προσαρτήθηκε στὴ χώρα τῆς θασιακῆς ἀποικίας τῶν Κρηνίδων γιὰ νὰ περάσει πολὺ γρήγορα στὴν κυριαρχία τῶν Μακεδόνων μετὰ τὴν προσάρτηση τῆς περιοχῆς στὸ βασιλεῖο τῆς Μακεδονίας ἀπὸ τὸν Φίλιππο Β΄ καὶ τὴν μετατροπὴ τῆς θασιακῆς ἀποικίας τῶν Κρηνίδων σὲ μακεδονικὴ πόλη μὲ νέο ὄνομα, Φίλιπποι.

Ἡ ζωὴ στὸν οἰκισμὸ συνεχίσθηκε χωρὶς διακοπὴ στὰ ἑλληνιστικὰ καὶ ἀργότερα στὰ ρωμαϊκὰ χρόνια. Ἡ θέση τοῦ οἰκισμοῦ στὸ σταυροδρόμι δύο βασικῶν ὁδικῶν ἀρτηριῶν τῆς “ἄνω ὁδοῦ” καὶ τῆς “κάτω ὁδοῦ”¹⁰⁷, δικαιολογεῖ τὴν ἐγκατάσταση Ρωμαίων, ἡ παρουσία τῶν ὁποίων βεβαιώνεται καὶ ἀπὸ ἓνα μεγάλο ποσοστὸ λατινικῶν ἐπιγραφῶν καὶ ἀπὸ τὴν ἐμφάνιση ταφικῶν τελετῶν συνδεδεμένων ἀποκλειστικὰ μὲ τὴ ρωμαϊκὴ θρησκεία¹⁰⁸. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἐμφάνιση Ρωμαίων, πιθανότατα ἀπελευθέρων, πού φέρουν θρησκευτικὰ ἀξιώματα χορηγημένα ἀπὸ τὴν ρωμαϊκὴ ἀποικία τῶν Φιλίππων, καθὼς καὶ ἡ ἐμφάνιση ἑνὸς μέλους τῆς οἰκογένειας τῶν Volusii. Στὰ ρωμαϊκὰ χρόνια πιθανότατα ἡ πόλη ἐπεκτείνεται καὶ πέρα ἀπὸ τὸν ἀρχικὸ οἰκιστικὸ πυρῆνα στὶς βόρειες ὑπώρειες τῶν λόφων ἀνατολικά ἀπὸ τὸ λόφο “Παλιάμπελα”.

Ἐκτὸς ἀπὸ λατινικὲς ἐπιγραφές σώζονται καὶ ἐπιγραφές στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα χρονολογημένες μετὰ τὸν 2^ο π. Χ. αἰῶνα¹⁰⁹. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἐμφάνιση τῆς χρήσης τοῦ τ ἀντὶ τοῦ θ σὲ μιὰ ἐπιγραφή, ἰδιωματισμὸς πού ἐμφανίζεται καὶ σὲ ἄλλες ἐπιγραφές τῆς ἐνδοχώρας τῆς θασιακῆς περαιοῦς¹¹⁰ καὶ ὁ

106. Ἡ ἐντόπιση τῆς τοιχισμένης ἀκρόπολης στὴ θέση “Βασιλάκι” ἐμφανίζει μιὰ πλησιέστερη στὴν Ἐλευθερούπολη ἐγκατάσταση τῶν Θασίων· βλ. Σ. Σαρματζίδου, “Ἐγκατία ὁδός. Ἀπὸ τοὺς Φιλίππους στὴ Νεάπολη”, *Τιμητικός τόμος Δ. Λαζαρίδη*, Θεσσαλονίκη 1990, 560-88.

107. Βλ. Δ. Σαμαράς, “Τὸ ὁδικὸ δίκτυο τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα χρόνια ὡς τὴ Ρωμαϊκὴ κατάκτηση”, *Μακεδονικά* 14 (1974) 123κξξ.

108. Πρβλ. τὴ γιορτὴ Παρεντάλια, ἡ Rosalia, Rosa ἢ Ρόδα· P. Perdrizet, “Inscriptions de Philippes, Les Rosalies”, *BCH* 24 (1900) 299κξξ., P. Collart “Παρακαύσουσιν μοι ὁδοὺς”, *BCH* 55 (1931) 58-69, Collart, *Philippes* 475-82 καὶ κυρίως 477, ὅπ. 1, ὅπου ἡ σχετικὴ γιὰ τὴν περιοχὴ τῶν Φιλίππων βιβλιογραφία.

109. Πρβλ. τὴν ἐπιγραφή ἀπὸ τὴν Ἐλευθερούπολη Perdrizet, *BCH* 24 (1900) 307.

110. Πρβλ. τὴν ἐπιγραφή ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Ν. Γαληψοῦ *ΑΔ* 27 (1972) Χρονικά Β2, 529, ἀριθ. 2, πίν. 464β (= Ἀριθμ. Εὐφ. Μουσείου Καβάλας Λ875).

ὁποῖος πιθανότατα σχετίζεται μέ τή χρήση τῆς ἑλληνικῆς ἀπό τόν τοπικό πληθυσμό. Ἡ παρουσία τοῦ θρακικοῦ στοιχείου ἄλλωστε ἐπισημαίνεται καί ἀπό τήν συχνή ἐμφάνιση θρακικῶν ὀνομάτων στίς ἐπιγραφές πού ἔχουν βρεθεῖ, χωρὶς αὐτό νά σημαίνει ὅτι εἶναι δυνατόν τά ὀνόματα αὐτά νά ἀποτελέσουν ἀσφαλῆ στοιχεῖα γιά τή μελέτη τῆς ἐθνογραφικῆς σύνθεσης τοῦ πολισματος, ἀφοῦ ἡ συνύπαρξη ἑλληνικῶν καί θρακικῶν ὀνομάτων στίς ἴδιες οἰκογένειες πού γενικεύεται στοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους ἐμφανίζεται ἀπό πολὺ νωρὶς ὄχι μόνο στήν θασιακὴ περαιοῖα καί τήν ἐνδοχώρα τῆς¹¹¹, ἀλλά καί στήν ἴδια τῆ Θάσο¹¹².

Ποιὸ ἦταν τὸ ὄνομα τῆς ρωμαϊκῆς κώμης εἶναι ἀκόμα ἄγνωστο. Ὁρισμένοι πιστεύουν ὅτι τὸ ὄνομα *Κερδοῶσιον*, πού ἀναφέρει ἡ δημοσιευμένη ἀπὸ τὸν P. Perdrizet ἐπιγραφή, ἀποδίδει τοπωνύμιον¹¹³, πού θά μπορούσε νά σχετισθεῖ καί μέ τὸ ὄνομα τῆς κώμης (vicus) τῆς σημερινῆς Ἐλευθερούπολης. Ἀλλὰ τὰ ἐπίθετα τῶν vicani δὲ φαίνεται ὅτι ἀποδίδουν ὀνόματα φυλετικῶν ἢ θρησκευτικῶν ὀμάδων καί δὲν ἀποτελοῦν ὀνόματα πόλεων¹¹⁴. Σέ μιὰ ἄλλη ἐπιγραφή πού προέρχεται ἀπὸ τὴ συλλογὴ τοῦ ἐπισκόπου Σωφρονίου ἀναφέρεται ἓνα ἄλλο τοπωνύμιον, οἱ Sceveni. Ἡ ἐπιγραφή βρισκόταν στή συλλογὴ τοῦ μητροπολίτη Ἐλευθερούπολης Σωφρονίου, ἀπ' ὅπου μεταφέρθηκε στό Μουσεῖο Καβάλας τὸ 1967, μετὰ τὴν κατεδάφιση τοῦ παλιοῦ ἐπισκοπεῖου¹¹⁵.

111. Πρὸβλ. Δ. Λαζαρίδη, “Ἐπίγραμμα Παρίων ἀπὸ τὴν Ἀμφίπολη”. *AE* 1976, 178· πρὸβλ. ἐπίσης τίς ἐπιγραφές τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων ἀπὸ τὸ ἱερό τοῦ Διονύσου στή Δράμα· *AD* 25 (1970) Χρονικά Β2, 401-2, πίν. 436α.

112. H. Seyring, “Quatre cultes de Thasos”, *BCH* 51 (1927) 216-8, J. Pouilloux, *Recherches sur l'histoire et des cultes de Thasos I. De la fondation de la cité à 196 avant J.C.*, *Etud. Thas.* III (Paris 1954), 15-7, 27, 34, 48, 310.

113. Δ. Σαμσάρης, *Ἱστορικὴ Γεωγραφία τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας κατὰ τὴν Ἀρχαιότητα*, Θεσσαλονίκη 1976, 135, 170 (Κερδησός;)· πρὸβλ. καί F. Papazoglou, “Le territoire de la colonie de Philippos”, *BCH* 106 (1982) 105 (Κερδοῶσις), καί *Les villes de Macédoine à l'époque romaine*, *BCH* Suppl. XVI, Paris 1988, 411.

114. πρὸβλ. π. χ. τὴν ἐπιγραφή ἀπὸ τὸ Νέο Σκοπὸ *AE* 1936, Χρονικά 18-9, ὅπου ἀναφέρεται ἡ κώμη Ὀλδηνῶν.

115. Πρὸβλ. *AD* 23 (1968) Χρονικά Β2, 356 πίν. 303α (ὅπου φωτογραφία τῆς ἐπιγραφῆς). Ἡ προέλευση τῆς ἐπιγραφῆς προσδιορίστηκε πρόσφατα ἀπὸ μιὰ φωτογραφία τῆς στήλης πού βρέθηκε στό ἀρχεῖο Μουσείου Καβάλας. Στὴν πίσω ὀψη τῆς φωτογραφίας ὑπάρχει ἰδιόχειρη σημείωση τοῦ μητροπολίτου Σωφρονίου. Ὁ Σωφρόνιος, πού ὡς γόνος τῆς φιλάρχαιης οἰκογένειας Σταμιούλη διακρινόταν γιά τὴν ἀρχαιομάθειά του, διατηροῦσε, ὅπως προκύπτει καί ἀπὸ ἄλλες φωτογραφίες τοῦ ἀρχείου, ἀλλὰ καί ἀπὸ πληροφορίες τοῦ Γεωργίου Μπακαλάκη, στενὴ ἐπικοινωνία μέ τὸν τότε ἐπιμελητὴ ἀρχαιοτήτων Ἀνατολικῆς Μακεδονίας καί Θράκης, τὸν ὁποῖο κατὰ τὴ συνήθειά του νά ἐξελληνίζει τὰ ξένης προέλευσης ὀνόματα εἶχε μετονομάσει σὲ Γεώργιο Παντοπωλίσκο. *Ἐν Πραισίῳ*

Ἄριθμ. Εὐρ. Μουσείου Καβάλας Λ767 (εἰκ. 10)

Ἐνεπίγραφη ἐπιτύμβια πλάκα ἀπὸ τοπικὸ σχιστόλιθο. Σώζεται ἀκέραια ἐκτὸς ἀπὸ ἐλάχιστες κακώσεις στὸ περιγράμματά της. Δὲν ὑπάρχουν διαμορφωμένοι κρόταφοι, ἀδρᾶ λαξευμένη καὶ ἡ πίσω ἐπιφάνεια τῆς πλάκας. Τὸ ἄνω πέρυς τῆς στήλης καμπυλόγραμμο καὶ τὸ ἄνω εὐθύγραμμο. Διαστάσεις μνημείου: 1,20 μ. ὕψος· 0,40 μ. πλάτος ἄνω-κάτω· 0,45 μ. πλάτος μέσου· Ὑψος γραμμάτων: 0,045-0,05 μ. διάστιχα: 0,01-0,015, 0,02 μ.

Dagus Zi-
pyronis fil-
ia reliquit
vicanis Scev-
5 *evenis* CXX ut*
ex usuris eor-
um vescant-
ur quot {quot}
annis rosis a-
10 *dalant(ur) quot*
si non fecer(int)
tum dab(itur) po-
ena vicanis
Antherita-
15 *nis* CCXXX*

Ἡ ἐπιγραφή ἢ ὁποῖα ἀπὸ τῆ μορφῆ τῶν γραμμάτων (πρβλ. τῆ μορφῆ τοῦ Δ=D) χρονολογεῖται στὸν 3ο- 4ο αἰώνα, ἐντάσσεται στὴ γνωστὴ σειρὰ τῶν ἐπιγραφῶν ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς ρωμαϊκῆς ἀποικίας τῶν Φιλίππων, πού σχετίζονται μὲ τὶς γνωστὲς ρωμαϊκὲς γιορτὲς τῶν νεκρῶν Ροζάλια καὶ Παρεντάλια, τὶς ὁποῖες οἱ Ρωμαῖοι ἀποικοὶ εἶχαν μεταφέρει στὴν περιοχὴ τοῦ Παγγαίου¹¹⁶. Ἡ Dagus, κόρη τοῦ Ζιπύρωνος¹¹⁷, ἄφησε στὴ διαθήκη της τὸ ποσὸ τῶν ἑκατὸν

(Παγγαίου) τῇ 31 Ἰουλίου 1935. Τῇ Ἀρχαιολογικῇ Ὑπηρεσίᾳ Καβάλας. Ἄριθμ. 125· Ἡ πλάξ ἢς ἀποστέλλω φωτογράφημα ἐξήχθη, ὡς/μοῦ εἶπεν ὁ κομίσας μοι αὐτὴν αὐτοκινητιστῆς, ἀπὸ τὸ/ "Παλιόπραβο", ὅπου ἀνεκαλύφθησαν καὶ ἐρείπια/ἰδιορρυθμοῦ ἐκκλησιδίου, τὰ ὁποῖα ἐπεσκέφθητε/ὡς ἔμαθον, καὶ ἠμποδιάσατε τὴν κατεδάφισιν/ ἢ περαιτέρω ἐκσκαφάς. Ὁ Ἐλευθερουπόλεως Σωφρόνιος.

116. Perdrizet, *BCH* 24 (1900) 299-323. Collart, *BCH* 55 (1931) 58-69. Collart, *Philippes*, 474-85.

117. Τὸ ὄνομα Dagus, ἔξ ὅσων γνωρίζω, δὲν μαρτυρεῖται ἄλλοῦ.- Ἐνα ἐνδιαφέρον (καὶ

εἴκοσι δηναρίων¹¹⁸ στοὺς κωμητες (vicani) Sceveni (Σκευηνοὶ) μὲ τὸν ὄρο νὰ διαθέτουν τοὺς τόκους αὐτοῦ τοῦ ποσοῦ γιὰ τὸ συμπόσιο τῶν ἐτησίων ροζαλιῶν, τῆς γνωστῆς ρωμαϊκῆς γιορτῆς τῶν νεκρῶν, πού εἶχε εὐρύτατη διάδοση στήν περιοχὴ, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὰ συχνὰ κείμενα ἀντίστοιχων διαθηκῶν¹¹⁹. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἐμφάνιση τῆς λέξης rosis (=ρόδοις)¹²⁰. Σὲ περιπτωση πού δὲν τηρηθεῖ ὁ ὄρος τῆς διαθήκης ὀρίζεται ὡς ποινὴ (poena) ἢ μεταφορὰ τοῦ ποσοῦ διπλασιασμένου στοὺς κωμητες Antheritani (Ἀνθηριτηνοὶ), οἱ ὁποῖοι προφανῶς θὰ ἀναλάβουν τὴν ἐκτέλεση τῆς διαθήκης¹²¹. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴ γιορτὴ τῶν Ροζαλιῶν, πού μαρτυρεῖται στήν περιοχὴ τῆς Ἐλευθερούπολης, ἀπ' ὅπου ἦταν ἤδη γνωστὴ ἡ τέλεση τῶν ρωμαϊκῶν Παρενταλιῶν¹²², τὸ ἐνδιαφέρον τῆς

ἀπὸ γλωσσικὴ ἄποψη) παράλληλο εἶναι ἡ παρατιθέμενη ἀπὸ τὸν Collart (*Philippes*, 474, σ. 1) ἐπιγραφή: *Secus. Firmi filia, reliquit vicanibus (!) Satricenis* CXL ut m(anibus) i(nferis) decimo Kalendas parentetur* (ἀπὸ: J. Carcopino, *Mélanges Parvan*, Bucarest 1934, 77 - Selian).

118. Γιὰ τὸ (διαφορετικὸ) ὕψος τῶν χορηγουμένων ποσῶν πρβλ. ἀνάλογες ἐπιγραφές μὲ κείμενα διαθήκης πού σχετίζονται μὲ τὴ γιορτὴ τῶν Ροζαλιῶν: Perdrizet, *BCH* 24 (1900) 310 ἀριθ. 3 (Προσωτσάνη), καὶ 305, ἀριθ. 2 (περιοχὴ Καβάλας), ὅπου τὸ ποσοῦ ἀνέρχεται σὲ ἑκατὸν πενήντα δηνάρια.

119. Γιὰ ἀντίστοιχη χρῆση τοῦ ρήματος *vescor* πρβλ. καὶ τὴν ἐπιγραφή ἀπὸ τ' ἡν Ἀλιστράτη, Perdrizet, *BCH* 24 (1900) 314, ἀριθ. 6. Πρβλ. ἐπίσης τὴν ἐπιγραφή σαρκοφάγου ἀπὸ τὴ Χαριτωμένη Δράμας Perdrizet, *BCH* 24 (1900) 312. Τὸ ρῆμα *adalant* ἐμφανίζει κάποιον πρόβλημα ἀνάγνωσης, γιατί δὲν εἶναι γνωστὸς ὁ τύπος τοῦ *alo*=τρέφω ἢ τρέφομαι μὲ τὴν πρόθεση *ad*. Στὴν ἐπιγραφή τῆς Προσωτσάνης, Perdrizet, *BCH* 24 (1900) 310, ἀριθ. 3, ὁ ἐκδότης διαβάζει *adaiant*=*adeant*, τύπος πού διορθώθηκε ἀπὸ τοὺς Ch. Picard-Ch. Avezou, *BCH* 38 (1914) 49 σὲ *adurant* καὶ ἀποκαταστάθηκε πάλι σὲ *adeant* ἀπὸ τὸν Collart, *BCH* 55 (1931) 59, ὑποσ. 7 καὶ 67, ὑποσ. 4. Ἡ ἐμφάνιση τοῦ *ae* στὴ θέση τοῦ *e* εἶναι συχνὴ στὶς ἐπιγραφές, ἀλλὰ στὴν ἐπιγραφή τοῦ Μουσείου Καβάλας Λ767 εἶναι καθαρὴ ἢ κεραιὰ τοῦ *L*, πού ἀποδίδεται μὲ τὸν ἴδιον τρόπο ὅπως στὸ *reliquit*, ἔτσι ὥστε νὰ εἶναι δυνατὸν νὰ προταθεῖ καὶ ἡ ἀντίστοιχη ἀνάγνωση καὶ στὴν ἐπιγραφή τῆς Προσωτσάνης, *adalant(ur)*: πρβλ. καὶ τὴν ἐπιγραφή Σελιανῆς, Perdrizet, *BCH* 24 (1900) 315, ἀριθ. 7: *sed ut ex reditu eorum ii qui s(upra) s(cripti) s(unt) moniment[um] eiu[s] et parentium eius colant et ipsi alantur...*

120. Γιὰ ταυτὸσημη χρῆση τῶν λέξεων *Rosa* καὶ *Rosalia* καὶ τὴν ἀντιστοιχία τους μὲ τὴ λέξη ρόδα βλ. Collart, *BCH* 55 (1931) 63, ὑποσ. 3, 4.

121. Γιὰ ἀντίστοιχη μεταφορὰ ποσοῦ διαθήκης πρβλ. τὴν ἐπιγραφή Θεσσαλονίκης, ὅπου τὸ ποσοῦ μεταφέρεται στὸ θίασο τῶν Δροιοφόρων: Ch. Picard-Ch. Avezou, "Le testament de la pretrêsse thessalonicienne; rites et cultes de la Macédoine", *BCH* 38 (1914) 38-62 (=IG X 2, ἀρ. 260). Γιὰ τὴ μεταφορὰ τοῦ ποσοῦ σὲ ἄλλες ομάδες προσώπων ἢ κώμες βλ. Perdrizet, *BCH* 24 (1900) 321. πρβλ. καὶ P. Lemerle, "Le testament d' un Thrace à Philippes", *BCH* 60 (1936) 336, ὅπου ἀναφέρεται ἀντίστοιχη μεταφορὰ διπλασιασμένου ποσοῦ ἀπὸ μιὰ ομάδα σὲ ἄλλη.

122. Perdrizet, *BCH* 24 (1900) 320, Salaž, *BCH* 47 (1923) 50, ἀριθ. 2.

ἐπιγραφῆς ἐπικεντρώνεται κυρίως στή μνεία τῶν δύο ὀνομάτων κομητῶν (vicani) τῶν Sceveni καὶ τῶν Antheritani. Τὸ δεύτερο τοπωνύμιο θὰ μπορούσε νὰ σχετισθεῖ καὶ μὲ τὴν ἑλληνικὴ λέξη ἄνθος, ἀλλὰ οἱ καταλήξεις παραπέμπουν σὲ θρακικὰ τοπωνυμικά¹²³. Οἱ vicani πρέπει νὰ αποτελοῦν ὁμάδες κατοίκων τῆς χώρας τῶν Φιλίππων, ποὺ ἀνήκουν στὴν κατηγορία τῶν incolae¹²⁴, ἀλλὰ ἡ σημασία τοῦ ὀνοματὸς του δὲν εἶναι πάντα εὐκόλο νὰ προσδιορισθεῖ μὲ ἀσφάλεια. Μὲ τὸν προσδιορισμὸ τῆς προέλευσης τῆς ἐνεπίγραφης στήλης, ἕνα ἀπὸ τὰ δύο ἀναφερόμενα στὴ στήλη τοπωνύμια Sceveni ἢ Antheritani, θὰ μπορούσε νὰ συσχετισθεῖ μὲ τὸν γνωστὸ οἰκισμὸ στὸ “Παλιόπρᾶβο”¹²⁵, ἐνῶ ὁ ρωμαϊκὸς οἰκισμὸς τῆς Ἐλευθερούπολης θὰ μπορούσε νὰ διεκδικήσει τὸ δεύτερο τοπωνύμιο. Ὡστόσο, ἐπειδὴ ἡ τοπογραφικὴ σημασία τῶν ἐπιθέτων τῶν vicani καὶ ἡ ταύτιση τῶν ὀνομάτων αὐτῶν μὲ συγκεκριμένες κώμες δὲν εἶναι ἀπόλυτα ἐξακριβωμένη¹²⁶, δὲν ξέρω κατὰ πόσον θὰ μπορούσαν νὰ χρησιμοποιηθοῦν τὰ ὀνόματα τῶν

123. Γιά τίς καταλήξεις anus, enus, inus καὶ τὴ σύνδεσή της μὲ θρακικὰ ἔθνικὰ πρβλ. A. Dumont, *Inscriptions et monuments figurés de la Thrace*, Paris 1897, 81 καὶ G. G. Mateescu, *Ephemeris Dacoromana* I, (1923) 135. ὕπ. 5.

124. Papazoglou, *BCH* 106 (1982) 105.

125. Γιά τὸν ἀρχαιολογικὸ χῶρο τῆς θέσης “Παλιόπρᾶβο”, ποὺ βρίσκεται στὴν περιοχὴ τοῦ χωριοῦ Παλιὸ Χορτοκόπι, ἔδωσαν ὀρισμένες πληροφορίες οἱ E. Schütz-H. Ungern, *Wanderungen im Pangeon* 1981, (Kortokopi II) 49-55, εἰκ. 15, 16, 17, ἀλλὰ δὲν ἔχει ἀκόμη πραγματοποιηθεῖ συστηματικὴ ἐπιφανειακὴ ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα. Στὴν πρώτη ἐπιφανειακὴ ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα τῆς περιοχῆς, ἡ ὁποία ἀντιμετώπισε πολλές δυσκολίες ἐξαιτίας τῆς πυκνῆς βλάστησης, ἡ ἐπιμελήτρια ἀρχαιοτήτων Στ. Σαμαρτζίδου ἐπεσήμανε τὴν ὑπαρξὴ περιβόλου καὶ λείψανα ναῖσκου παλαιοχριστιανικῶν χρόνων, ὁ ὁποῖος πρέπει νὰ ταυτισθεῖ μὲ τὸ ἀναφερόμενο ἀπὸ τὸν Σωφρόνιο “ἐκκλησιδίο”, καθὼς καὶ λείψανα κιβωτιώσχημων τάφων. Σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὸν τειχισμένο αὐτὸ οἰκισμὸ ἢ Στ. Σαμαρτζίδου ἐντόπισε καὶ βραχογραφήματα ἀντίστοιχα μὲ τὰ βραχογραφήματα τῆς περιοχῆς Κρουνερίου- Φιλίππων καὶ Παγγαίου· *ΑΔ* 37 (1982) Χρονικά Β2. Σὲ αὐτοψία ποὺ πραγματοποιήσα τὸ Μάϊο τοῦ 1987 στὴ θέση αὐτὴ, προχώρησα μὲ μεγάλες δυσκολίες ἐξαιτίας τῶν πυκνῶν πουρναριῶν στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ περιβόλου, ὅπου στὰ ὀρύγματα τῶν λαθρονασκαφῶν εἶναι ἐμφανεῖς οἱ τοῖχοι κτηρίων- προφανῶς κατοικιών-, ποὺ ἀπὸ τὴν κεραμικὴ πρέπει νὰ χρονολογοῦνται στοὺς ὑστερορωμαϊκοὺς- παλαιοχριστιανικοὺς χρόνους.

126. Μολονότι ἡ χρῆση τοῦ ὄρου vicani παραπέμπει σὲ τοπωνύμια κομῶν πρέπει νὰ τοινισθεῖ ὅτι οἱ vicani στὴν περιοχὴ τῶν Φιλίππων ἐμφανίζονται σχεδὸν κατὰ κανόνα σὲ ἐπιγραφὰς ποὺ ἔχουν σχέση μὲ τίς ταφικὰς γιορτὲς τῶν ροζαλίων καὶ σὲ ἀντιπαράθεση μὲ θρησκευτικὰς ὁμάδες, ὅπως “μύσταις”, “συμποσίῳ θεοῦ Σουιεγέθου”, “συμποσιασταῖς Ἡρώνας”. Ἐπίσης, πρέπει νὰ σημειώσουμε ὅτι στὴν ἴδια περιοχὴ ἐμφανίζονται ἐπιγραφὰς μὲ διαφορετικὰ ὀνόματα vicani, ὅπως π. χ. στὶς ἐπιγραφὰς ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Σέλλανης (σημ. Φίλιπποι)· α) vicanis Media[[nis, *CIL* III, 656· β) vixani/bus Satricenis, Collart, *BCH* 54 (1930) 376. Τὰ δύο τοπωνύμια τῆς ἐπιγραφῆς Sceveni καὶ Antheritani

vicani Sceveni καὶ Antheritani, ὅπως ἄλλωστε καὶ τὸ “Κερδώξιον” τῆς ἐπιγραφῆς τῶν παρενταλίων στήν ἀναζήτηση τοῦ ὀνόματος τῆς ρωμαϊκῆς κώμης τῆς σημερινῆς Ἐλευθερούπολης.

Ἡ συστηματοποίηση τῆς ἀρχαιολογικῆς ἔρευνας τόσο στήν περιοχή τοῦ ἀρχαίου οἰκισμού τῆς θέσης “Παλιάμπελα” στήν περιοχή τῆς σημερινῆς Ἐλευθερούπολης, ὅσο καὶ στήν περιοχή τοῦ ἀρχαίου οἰκισμού τῆς θέσης “Παλιόπραβο” θά προσδιορίσει τίς μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν γειτονικῶν οἰκισμῶν σχέσεις στοὺς ὑστερορωμαϊκοὺς, παλαιοχριστιανικοὺς καὶ βυζαντινοὺς χρόνους.

*Ἐφορεία Προϊστοριῶν καὶ
Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων Καβάλας*

Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη

ἐντάσσονται στὴ γνωστὴ σειρά τῶν τοπωνυμῶν τῶν κωμῶν ποὺ εἶναι γνωστὰ ἀπὸ τὴν περιοχή τῶν Φιλίππων καὶ τὰ ὁποῖα ἐμφανίζονται τὴν κατάληξη eni (Satriceni. Coreni. Scaporenι, Tasibasteni- ἑλλ. -ηνοὶ π. χ. Προππουσορηνοὶ) ἢ ani (Suritani, Mediani)· πρβλ. Collart, *Philippes*, 286-7. Πρβλ. ἐπίσης τὰ τοπωνυμικά Σερωηνί καὶ Ἡρουνί στήν ἐπιγραφὴ τῆς περιοχῆς Τρίττα τοῦ Παγγαίου, τὴν ἀφιερωμένη στὴ Θεὰ Ἀλμωπία· βλ. Γ. Μπακαλάκη, “Περὶ Ἀλμωπῶν καὶ Ἀλμωπίας θεᾶς”, *ΠΑΑ* 12 (1937) 485, P. Collart, “La vigne de la déesse Almoréenne au Pangée”, *BZG* 1943, 9-21. Ὁ Collart σχετίζει τοὺς Σερωηνί τῆς ἐπιγραφῆς μὲ τὴν πόλη Σίριν ποὺ ἀναφέρει ὁ Ἡρόδοτος VIII. 155, καὶ ἡ ὁποῖα ταυτίζεται μὲ τὴν σύγχρονη πόλη Σέρρες. Πρβλ. ἐπίσης τὸ τοπωνυμικὸ Ὀλδηνοί, Γ. Μπακαλάκη, *ΑΕ* 1936 Χρονικά, 18-9.

RESUME

Un ancien village à Eleuthéroupoli, dans le département de Kavala

Un ancien village, appartenant à la colonie romaine de Philippes, a été localisé à Eleuthéroupoli, dans le département de Kavala. Des inscriptions et des documents archéologiques de l'époque romaine trouvés dans la région témoignent de sa présence. Les documents archéologiques indiquent que ce site a été habité, sans interruption, de l'époque préhistorique jusqu' à l'époque romaine. La première phase d'habitation de ce village a été localisée sur la colline qui se dresse entre les côtés NE de la ville et le cimetière moderne, sur le site de Paliampela. Ensuite, à l'époque romaine, le site s'est étendu à l'est de cette colline de Paliampela. Le cimetière du village romain se trouvait du côté de l'église post-byzantine de Ayios Nikolaos d' Eleuthéroupoli car, en dessous de cette église, il a été découvert une inscription funéraire de l'époque romaine (fig. 9; voir Th. Alimprantis, AD 29 (1973-4) Chroniques B 3, 841, pl. 632 β-στ). Le nom de ce village romain reste inconnu. Une inscription funéraire (AD 23 (1968) Chroniques B 2, 356, pl. 303 α), qui faisait partie de la collection de Sofronios, l'archevêque d'Eleutheroupoli, donne deux noms de villages, Scevini et Antheritani (fig. 10). L'un de ces deux noms peut peut-être être attribué au site romain d'Eleuthéroupoli.

De la région située à l'est de la colline de Paliampela provient la première inscription votive (probablement du début de l'époque romaine) que l'on a du site romain (fig. 3). Cette inscription est une dédicace à Héron-Apollon, faite par le prêtre du temple d'Apollon, Publicius Iucundus. Cette inscription est publiée ici pour la première fois.

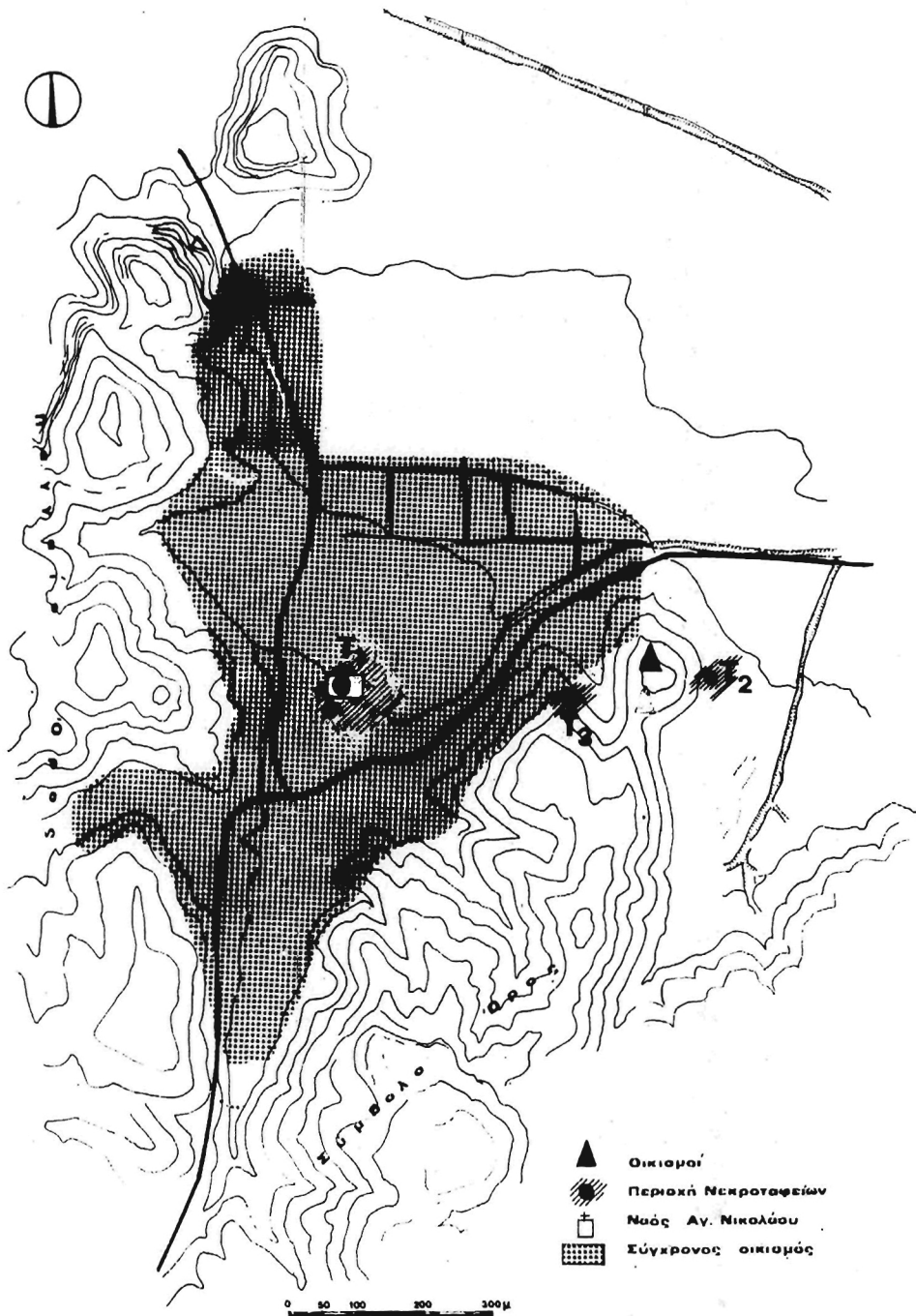
Des inscriptions provenant de l'église d' Ayios Nikolaos d'Eleuthéroupoli, déjà publiées précédemment, deux sont à nouveau publiées dans cet article. Le nettoyage de la première de ces inscriptions et le dégagement de la seconde du mur dans lequel elle était encastrée, permettent de faire des compléments et des corrections à leurs textes: I. AD 31 (1976) Chroniques B2, 337-8, pl. 266 γ (fig. 4,5). II. AD 31 (1976) Chroniques B2, 338, pl. 267 α (fig. 6,7,8).

Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη,
Εικ. 1: "Αποψη τοῦ λόφου
"Παλιάμπελα" ἀπὸ Β.Α.

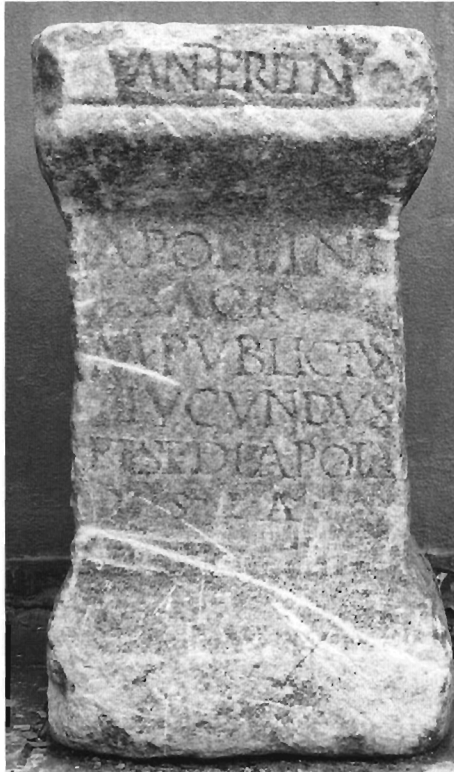
Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Εικ. 2:
Ἐπιτύμβια ἐπιτύμβια πλάκα ἀπὸ
σχιστόλιθο

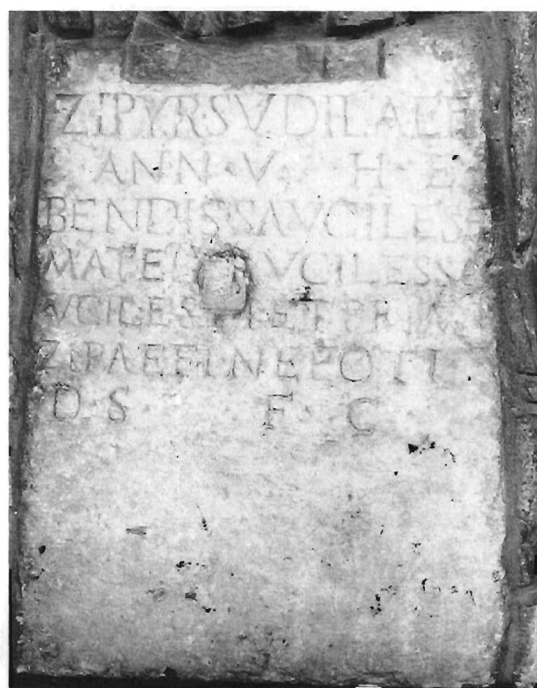
X. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Σχέδιο 1: Τοπογραφικό διάγραμμα της περιοχής Ελευθερούπολης

ΣΩΣΙΕΡΤΗΣ
ΚΡΩΚΙΝΑ
ΦΑΓΡΗΣΙΟΣ

Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Σχέδιο 2: Έπιγραφή επιτύμβιας πλάκας (Λ 1328, εικ. 2)

Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη,
Εικ. 3: Ένεπίγραφη
βαμύσχημη βάση
ἀναθήματος - Λ1325
Μουσείου Καβάλας

Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Είχ. 4: Ένεπίγραφή επίτύμβια στήλη, έντοιχισμένη στό ναό τοῦ Ἁγίου Νικολάου

Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Είχ. 5: Λεπτομέρεια τῆς ἴδιας στήλης

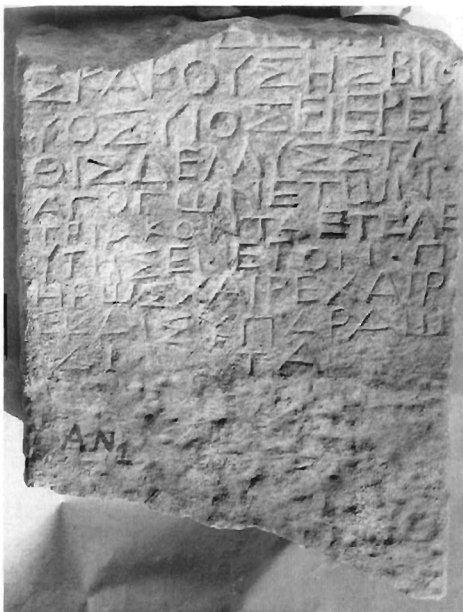
Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Εικ. 6:
Θραύσμα ἐνεπίγραφης σαρκοφάγου:
τό θραύσμα στήν ἀρχική του θέση
στό προστώο

Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη,
Εικ. 7: Ἐνεπίγραφο θραύσμα
τῆς σαρκοφάγου - Λ1365
Μουσείου Καβάλας

Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Εικ. 8:
Λεπτομέρεια τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ
θραύματος - Λ1365 Μουσείου
Καβάλας

Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Εικ. 9: Ένεπίγραφη
 έπιτύμβια στήλη Α 1558 Μουσείου Φιλίππων.

Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Εικ. 10: Ένεπίγραφη
 έπιτύμβια στήλη Α 767 Μουσείου Καβάλας -
 Φωτογραφία 1935